

SOROS MEDIA CENTAR

Sarajevo

IZVJEŠTAJ

o realizaciji projekta "Medijska slika Bosne i Hercegovine"

Autori:

Istraživački tim Media Plan instituta:

Zoran Udovičić

prof.dr. Muhamed Nuhic

Radivoje Budalic

SADRŽAJ

strana

	UVOD	
1.	CILJ ISTRAŽIVANJA	1
2.	PREDMET ISTRAŽIVANJA	3
3.	METODI ISTRAŽIVANJA	3
4.	OGRANIČENJA U ISTRAŽIVAČKOM RADU	5
5.	REZULTATI ISTRAŽIVANJA:	5
5.1.	REZULTATI ISTRAŽIVANJA RADIJA	6
5.1.1.	Društveno-pravni status	6
5.1.2.	Profesionalno - medijska izgrađenost a) Program	7
	b) Kadrovi	8
	c) Tehnika	8
5.1.3.	Elementi nezavisnosti - autonomnosti	9
5.1.5.	Ekonomski položaj	10
5.1.5.	Zaključak	11
5.2.	REZULTATI ISTRAŽIVANJA TELEVIZIJE	12
5.2.1.	Društveno-pravni status	12
5.2.2.	Profesionalno - medijska izgrađenost a) Program	13
	b) Kadrovi	14
	c) Tehnika	14
5.2.3.	Elementi nezavisnosti - autonomnosti	15
5.2.5.	Ekonomski položaj	16
5.2.5.	Zaključak	17
5.3.	ANALIZA ŠTAMPE - NOVINE I ČASOPISI	18
	Opšte napomene	18
	Analiza pojedinih skupina anketiranih glasila	19
5.3.1.	Informativno-politička glasila	19
	društveno-pravni status	20
	profesionalna izgrađenost	20
	stepen nezavisnosti - autonomnosti	21
	ekonomska pozicija	22
5.3.2.	Ostala informativno-politička glasila	22
	profesionalna izgrađenost	23
	stepen nezavisnosti - autonomnosti	23
	ekonomski položaj	24
5.3.3.	Publikacije za kulturu i edukaciju	24
	pravno-statusna pitanja	25

	profesionalna izgrađenost	25
	stepen nezavisnosti - autonomnosti	25
	ekonomska pozicija	26
5.3.5.	Listovi za djecu	26
	profesionalna izgrađenost	26
	stepen nezavisnosti - autonomnosti	27
	ekonomska pozicija	27
5.3.5.	Sportski i zabani listovi	27
	profesionalna izgrađenost	28
	ekonomska pozicija	28
5.3.6.	Listovi za žene	28
	profesionalna izgrađenost	29
	ekonomska pozicija	29
5.3.7.	Ostala javna glasila	29
5.3.7.1.	Glasila za potrošače	30
5.3.7.2.	Glasila posebne namjene	30
	Zaključak	31
5.5.	NOVINSKE INFORMATIVNE AGENCIJE	32
6.	ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	33

UVOD

SOROS Media Centar odlučio je da izradi osnovnu bazu podataka o bosansko-hercegovačkim medijima. Zoran Udovičić sa grupom saradnika Društva za obnovu i razvoj medija MEDIA PLAN Sarajevo, ponudio je projekat "Medijska slika BiH" u dvije faze:

- I Baza podataka o medijskim subjektima sa analizom osnovnih trendova u razvoju medija;
- II Istraživanje medijskog auditorija.

SMC se odlučio da finansira prvu fazu projekta. 13. februara 1995 godine sklopljen je ugovor br 57/95. Na izradi projekta angažovani su Zoran Udovičić, rukovodilac projekta, prof. dr. Muhamed Nuhić i Radivoje Budalić, a za pojedine segmente projekta konsultovani su prof. dr. Rudi Stojak, ing. Miroslav Močinić, ing. Petar Skert, ing. Enes Jakić i ecc. Izudin Isović.

Operativni saradnik na projektu bila je ing. Silva Vujović. Računarsku podršku dao je SOROS Media Centar, a računarski program izradio ing. Enes Jakić.

Rezultati pojedinih faza rada predavani su sukcesivno na upotrebu SOROS Media Centru. Definitivan izvještaj završen je 25. avgusta 1995. godine.

Istraživački tim se zahvaljuje Ministarstvu za obrazovanje, nauku, kulturu i sport R/F BiH, koje je pružilo podršku i dalo na uvid svoju dokumentaciju važnu za rad istraživača. Ministarstvo za promet i veze, odnosno Direkcija za telekomunikacije nije prihvatila da saraduje na pripremi i izradi projekta.

Posebno se zahvaljujemo svim onim kolegama i medijima, koji su našli vremena da po nekoliko sati, pa i dana, provedu u razgovoru sa našim istraživačima.

1.CILJ ISTRAŽIVANJA

Otvoreno društvo BiH, SOROS Sarajevo, uložilo je za dvije godine oko jedan milion dolara kao pomoć i podršku BH medijima. Početkom 1995 godine zaključeno je da se provjere efekti ovog angažovanje i utvrdi dalja strategija podrške u skladu sa osnovnim principima Otvorenog društva i realnom slikom medijskog stanja u BIH. Ovaj cilj se podudara sa interesom niza drugih činilaca u medijumskom okruženju, ali prije svega samih medija, da pogledaju sliku svog dosadašnjeg razvoja i perspektiva.

Interes za jednim ovakvim istraživanjem još više je osnažen otvaranjem SOROS Medija Centra, čiji je cilj da osigura profesionalnu i tehničko tehnološku podršku medijima. Preduslov za to je formiranje baze podataka o medijima.

Do ovog istraživanja u BIH nije postojala iole cjelovitija slika o medijskoj situaciji, a ni prije rata nisu rađeni projekti takve vrste.

SOROS Medija Centar i istraživači MEDIJA PLANA prihvatili su se pionirskog zadatka, pri čemu se nisu mogli osloniti na bilo kakvo dosadašnje iskustvo.

Osnovni cilj istraživanja je bio da se za svaki posmatrani medij ustanove sljedeći podaci:

- status (registracioni podaci, pravna pozicija, kontakt ličnosti i adrese);

- vlasnički status (vlasništvo, organizacija);
- ekonomski položaj (odnos prema tržištu, izvori finansiranja, najvažniji rashodi);
- obim programa radija i televizije, dinamika izlaženja štampanih medija;
- slušanost, gledanost, čitanost (efektivno i procjena);
- sadržaj i struktura medija (po oblicima i žanrovima);
- unutrašnja organizacija i organizacija uređivanja i proizvodnje;
- kadrovi;
- izvori i kontribucija informacija;
- tehnički kapaciteti i primijenjene tehnologije (po vrstama opreme i standardima);
- problemi i teškoće sa kojima se mediji susreću;
- planovi i perspektive.

Prikupljeni podaci imaju višestranu upotrebnu vrijednost: lična karta medija, kontakt podaci, elementi za uvid u uređivački pristup, profesionalne standarde i tehnologiju, ponašanje na tržištu i odnos prema razvoju, kvantitativni i kvalitativni pokazatelji za izradu analize medijskih trendova u pojedinim medijskim grupacijama ili sistemima.

Sporedni, ali ne manje važan cilj istraživanja je bio, da se analizom dobijenih podataka dođe do cjelovitije medijske slike ili bar trendova ponašanja i perspektiva razvoja. Ovaj cilj je postavljen veoma uslovno, jer je u startu bio ograničen sa više nepogodnosti koje istraživači nisu mogli prevazići: nedostupnost nekih sredina i medija usljed ratnih operacija i zatvorenost područja koja se nalaze pod kontrolom HVO. Treba konstatovati nedostatak i dva bitna elementa ovakve analize: analize sadržaja posmatranih medija, koja je jedino relevantna za ocjenjivanja ostvarene uređivačke politike, i istraživanje auditorija, koje je relevantno za ocjenjivanje efektivnog uticaja medija. Zato se istraživački tim orijentisao da na bazi podataka koje dobrovoljno i prema subjektivnom nahodjenju daju sami mediji, ukaže na neke pojave u ovoj oblasti i naznači trendove koji se mogu iz toga prepoznati.

Hipotetički okvir sa kojim je tim istraživača krenuo u rad bio je:

- U BiH, čak i u ratnim uslovima, djeluje veliki broj medijskih subjekata. Osim iskustvenih, nema nikakvih drugih pouzdanih podataka o njihovom broju, programskoj i uređivačkoj orijentaciji, tehničko-tehnološkoj osnovi i planovima razvoja. Nadležno državno ministarstvo ima podatak, da je od početka rata na teritoriji BiH (koju kontroliše legalna vlast BiH odnosno Armija BiH) registrovano 157 novih listova, revija i časopisa i 53 radio i tv stanice (januar 1995. godine). Podaci o stvarno aktivnim medijima su vrlo nepouzdana.

- Mediji su doživjeli velike štete razaranjem i okupacijom kapaciteta, raspadom kadrovske osnove, gubitkom bilo kakve stabilnije finansijske osnove, komunikacionom blokadom. Ipak, zapaža se u izvjesnom smislu medijski bum: niču nove privatne radio i tv stanice i pokreću se izdanja listova i revija. Efektivno: ovaj fenomen je kratkog daha. Jedini razlog za to, možda, nisu samo ratne okolnosti.

- Kako ne postoji globalno, ne postoji ni medijsko tržište. Nepostojanje medijskog tržišta iskrivljava sliku nezavisnosti, sputava istinsku konkurenciju i ne stimuliše borbu za kvalitet.

- Kadrovsko stanje u većini medija je kritično. U redakcijama rade mahom mladi, poletni, ali neiskusni novinari sa malo profesionalnih znanja.

- Naporedo egzistiraju prodori modernog žurnalizma i diletantizma. Ne poštuju se opštevažeći profesionalni i tehničko tehnološki standardi.

- Zakonska regulativa, za elektronske medije prije svega, je nedostatna i anahrona. Ona ne podstiče uspostavljanje modernog sistema elektronskih medija.

- Nisu poznate motivacija vlasnika za pokretanje i održavanje medija, niti ambicije u uslovima mira ili bar relativne stabilnosti.

- Postoji opšta zbrka oko pojma "nezavisnost". Ova kategorija je uslovljena različitim vanstandardnim određenjima. Krunski kriterij novinarskih sloboda - nezavisnost od države, je preuzak za ocjenjivanje u kojoj su mjeri naši mediji instrumentalizirani.

Sve hipoteze nisu mogle biti dokazane ili odbijene u naznačenom istraživanju, jer nije vršena analiza sadržaja i istraživanje auditorija, ali sa dosta pouzdanosti možemo ukazati na pojave i trendove.

Za potrebe SOROS-a, u ovom završnom izvještaju, uz dosta ograda i ograničenja, mi ćemo pokušati da bar djelomično odgovorimo na četiri postavljena pitanja koja karakterišu globalnu medijsku sliku po pojedinim medijskim sistemima:

- ocjena stanja za svaki medij ponaosob;
- profesionalna osposobljenost medija i medijskih sistema u BiH;
- elementi za procjenjivanje nezavisnosti i autorske autonomnosti;
- pravno ekonomski položaj;
- perspektive razvoja.

2.PREDMET ISTRAŽIVANJA

Istraživački tim je dobio zadatak da izradi medijsku sliku četiri velika BH grada: Sarajevo, Tuzla, Zenica i Mostar, koji na određen način mogu biti reprezentivi opšte medijske situacije u državi. Istraživači, koji su se zatekli na terenu, došli su u priliku da kontaktiraju i neke medije izvan ovih sredina, pa je uz saglasnost Medijskog odbora SOROS-a i SOROS Medija Centra istraživanje prošireno na još nekoliko gradova, do kojih se u tom času moglo doći. Tako su bazu uneseni kompletni podaci za 115 medija iz Sarajeva, Visokog, Kaknja, Breze, Zenice, Maglaja, Tuzle, Lukavca, Mostara i Konjica. Prvobitna procjena je bila da je u četiri BH centra aktivno oko 70 listova, radio i tv stanica, ali je istraživanje pokazalo da je njihov broj znatno veći. Kada je istraživanje već bilo završeno, uspjeli smo doći do podataka za još jedan broj aktivnih medija koji se nalaze prezentirani u "ličnoj karti" medija.

Osim anketiranja aktivnih medija, proučena je dokumentaciona i registraciona osnova javnih glasila u državnom registru (Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta). Državna direkcija za telekomunikacije, nadležna za dodjelu radio frekvencija, nije prihvatila saradnju. Proučena je relevantna zakonska regulativa. Mediji su anketirani po sljedećoj klasifikaciji:

- radio stanice: javne-republičke, javne-okružne-kantonalne, javne lokalne (opštinske), privatne komercijalne i privatne nekomercijalne;
- TV stanice: javne-republičke, javne-okružne-kantonalne, javne lokalne (opštinske), privatne komercijalne i privatne nekomercijalne;
- listovi, revije, magazini i časopisi svih žanrova - dnevni, više puta nedeljno, sedmični, desetodnevni, petnaestodnevni, mjesečni i povremeni u određenom kontinuitetu;
- novinske agencije - opšte i specijalizovane.

Kao aktivna glasila tretirani su svi štampani mediji, koji su se u 1995. pojavili u relativno kontinuiranom izlaženju uz posebnu oznaku u kojoj se mjeri drže planirane dinamike izlaženja. Kao aktivne radio i tv stanice tretirane su one koje do trenutka anketiranja nisu imale u kontinuitetu duži prekid od 3 mjeseca rada.

Radio televizija BIH, odnosno Radio BiH, Televizija BiH, i Radio Sarajevo 202, tretirani su kao specifičan medijski organizam. Podaci dobijeni od RTV BiH po mnogim parametrima nisu uporedivi sa ostalim dijelom elektronskog medijskog sistema, pa zato ne sačinjavaju dio uporedne analize. Zaključke o RTV BiH treba izvoditi zasebno. Ova institucija i nije bila u primarnom interesu promatranja naručioca istraživanja. Podaci iz ankete RTV BiH i zaključci na osnovu nje, korišteni su u analizi sistema tzv. malih elektronskih medija u mjeri koliko je za njihov rad i razvoj relevantna Radio televizija BIH.

3. METODI ISTRAŽIVANJA

Kao metod korištena je anketa, intervju i uvid u dokumentacionu građu. Za elektronske medije kao dodatak upitniku priložena je programska šema, a za sve koji su vršili sondažu auditorija - pismeni rezultati istraživanja. Neki mediji su neobavezno priložili i svoje programske koncepcije, razvojne planove i td.

Za svaku tipu medija izrađeni su upitnici, koji u 11 globalnih područja sadržavaju cca 60 pitanja na koja se odgovara potvrdno ili odrečno, izborom jedne ili više varijanti, numerički ili procentima, rangiranjem važnosti činjenica i opisno. Svako poglavlje sadrži kratku opasku za nepredvidljive i specifične situacije, što se pokazalo vrlo korisnim. Pitanja u upitniku djelimično su usklađena sa statističkom nomenklaturom Državnog zavoda za statistiku R BiH, standardima statističke obrade EBU/UER i Evropske federacije izdavača.

Autori anketnog upitnika u najvećem broju slučajeva bili su i sami anketari - istraživači. Odgovore u upitniku davali su isključivo anketirani, prema stepenu svog saznanja i odgovornosti za davanje podataka. Anketari su ih educirali u shvatanju pitanja i svojim stručnim znanjem osiguravali poštivanje ustanovljene metodologije. Zato odgovori u upitnicima predstavljaju "ličnu kartu" medija. Korekcije u odgovorima istraživači su tražili na licu mjesta, ali isključivo onda kada su anketirani odstupali od predviđene metodologije, iznosili neargumentovane ili nelogične odgovore odnosno odgovore sa vidljivom manom.

Obrada jednog medija trajala je najmanje tri sata, a u nekim slučajevima istraživači su u mediju ostajali i po dva-tri dana. Svaku anketu je pratio intervju sa odgovornim poslovnim, novinarskim i tehničkim

kadrovima, iz koga se sticala opisna slika o problemima i perspektivama razvoja. U nekim slučajevima ta slika je veoma kratka, što znači da u tim kolektivima nije bilo većeg raspoloženja za ovakvu vrstu razgovora.

Zaključak svakog upitnika sadrži kratak rezime datih odgovora. U većini slučajeva on ima i samostalni stav istraživača o nekom značajkama tog medija, do kojih je došao kompleksnijim uvidom u njegov rad i izvan upitnika.

Objektivizirana ocjena o svim dimenzijama pojedinih medija moguća je samo nakon analize sadržaja i istraživanja slušanosti.

5. OGRANIČENJA U ISTRAŽIVAČKOM RADU

Poduhvat je imao izrazito mnogo ograničenja, koja su uticala na primjenu zamišljene metodologije, karakter baze podataka i analitičku ocjenu trendova medijske situacije. Ta ograničenja su sljedeća:

- Istraživanje je vršeno u ratnim uslovima, a obilasci terena izvan Sarajeva u vrijeme najvećih borbi, su utjecali na pristup tim mjestima i kvalitet razgovora u medijima.

- Ograničavanje na samo četiri grada, a zatim izvjesno proširenje po principu "gdje god možemo stići", medijsku sliku BiH ne čini dovoljno reprezentativnom. Ipak, obuhvaćeno je blizu 75% ukupne medijske strukture, što daje značajnu validnost zaključcima. Mogućnost dopune medijske baze do blizu 100 posto, moguće je postići ako se ovaj posao nastavi u kontinuitetu.

- Nismo imali mogućnost da obuhvatimo medije na području tzv. Herceg Bosne.

- Isticanje naručioca projekta, SOROS fondacije, kod anketiranih medija izazivalo je različita reagovanja: od pokušaja da se uljepšavajućim ili crnim tonovima pogodi "ukus" i interes SOROS-a, do otvorenog odbijanja učešća u anketi.

- Nekoliko medija je istaklo da su im neki podaci poslovna tajna i tražili su njihovu zaštitu.

- Vrlo relevantni mediji, kao što su DANI, Hrvatska riječ i CD radio Zenica - potpuno, NRTV STUDIO 99 i revija 99 - većim dijelom, nisu prihvatili učešće u projektu iz različitih razloga. Ipak, osnovne podatke o njima smo unijeli u ličnu kartu.

- Susreli smo se sa niskim stepenom zainteresovanosti i kulture javnog prezentiranja medija kod nekih direktora i glavnih urednika. Ovakve ankete u svijetu mediji prihvataju kao šansu za svoju javnu prezentaciju, što u mnogim slučajevima u ovom projektu nije bio slučaj. I pored svih nastojanja, koristeći u značajnoj mjeri vlastite veze i ugled u tim medijima, nismo uspjeli da dobijemo odgovore na sva relevantna pitanja. Razloga za to ima više: nepostojanje interesa za ovakvu prezentaciju, proglašavanje podataka poslovnom tajnom, dugotrajno odsustvo ličnosti koja zna odgovor na postavljena pitanja (uglavnom je riječ o tehničkim kadrovima koji rade na kompjutorskim programima, emisionim uređajima i održavanju).

- U nekim medijima niz funkcija je toliko simplificiran, da nije moguće dobiti bilo kakav odgovor. Ipak, prikupljeni podaci su dragocjeni i pružaju osnovu za zaključivanje o svakom mediju ponaosob i nekim medijskim trendovima uopšte. Nakon ovog projekta i istraživački tim je stekao iskustva koja će biti

dragocjena u pristupu i analizi ukoliko se od njega bude tražilo da nastavi rad na ovom ili sličnim projektima. Naš tim je zahvalan SOROS Media Centru što mu je ponudio ovaj izazovni poduhvat, pun mnogih nepoznanica i iznenađenja.

5. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Istraživanje je izvršeno u Sarajevu, Visokom, Kaknju, Brezi, Zenici, Maglaju, Tuzli, Lukavcu, Mostaru i Konjicu. Obuhvaćeno je 119 medija, od toga 83 štampana, 20 radio stanica, 13 tv stanice i 3 novinske agencije (zaključno sa sedmim mjesecom 1995.). Društvo "MEDIA PLAN", čiji su saradnici radili na ovom projektu, ima procjenu da na teritoriji BiH (najviše u mjestima koja nisu obuhvaćena analizom) djeluje još 50 medijskih organizacija, od toga 22 lista i časopisa u 7 gradova, 23 radio stanice u 22 gradu, 4 nove tv stanice i jedna novinska agencija (zaključno sa osmim mjesecom 1995.). Ovi mediji nisu obuhvaćeni analizom, ali se osnovni podaci o njima nalaze u segmentu "lična karta medija".

Na taj način može se sa dosta preciznosti konstatovati da je u prvoj polovini 1995 godine na području Bosne i Hercegovine, koje kontroliše legalna BH vlast odnosno Armija BiH (grad Sarajevo i 30 opština), djelovalo:

105 listova, revija i časopisa. Nisu posmatrana glasila štabova, korpusa, kao ni drugi vojni listovi;

43 radio stanica;

17 tv stanica i

4 novinske agencije.

Rezultati istraživanja sastoje se u sljedećim segmentima, od kojih je svaki računarski obrađen i pohranjen:

- baza podataka za svaki medij posebno, uključujući opisna zapažanja o problemima, razvojnim mogućnostima i kratku ocjenu - zaključak;

- program za naknadne strukturalne obrade podataka;

- izvještaj sa analizom medijskih trendova:

- statistički uporedni pokazatelji;

- zbirna lična karta medija;

- ostali dokumenti (šeme, sondaža itd)

5.1. REZULTATI ISTRAŽIVANJA RADIJA

Istraživanjem je obuhvaćeno osamnest stanica: Radio Breza, Radio Konjic, Radio Lukavac, Radio Maglaj, Radio Mostar, Radio Studio 99 Sarajevo, Radio Arkadija Sarajevo, Radio Hayat Sarajevo, Radio

M Sarajevo, Radio Vrhbosna Sarajevo, Radio Stari grad Sarajevo, Radio Zid Sarajevo, Radio Kameleon Tuzla, Radio Hayat Tuzla, Radio Tuzla, Radio AB Visoko, Radio NABA Visoko i Radio Zenica. Istraživanje je obavljeno u devet gradova koji se nalaze na slobodnim područjima BiH.

Radio Studio 99 stavio je na raspolaganje samo dio traženih podataka zbog čega je parcijalno analiziran. (Zbog svoje specifične društvene pozicije Radio BiH i Radio "Sarajevo 202", koji djeluje u okviru sistema javne RTVBiH, nisu analizirani i upoređivani sa drugim stanicama, iako su bili predmet šireg individualnog istraživanja medija.)

5.1.1.Društveno-pravni status

Većina analiziranih stanica je samostalna i ima status pravnog lica (11). Ostale stanice djeluju u okviru javnih preduzeća RTV, narodnih univerziteta i domova kulture (najčešće zajedno sa TV stanicom) ili kao dio jedinstvene radio porodice (Hayat Sarajevo i Hayat Tuzla). Istraživanje je pokazalo da povećanjem broja stanica u pojedinim sredinama dolazi do stvaranja začetaka medijske konkurencije na lokalnom nivou.

Nešto veći broj je privatno-komercijalnih (9) nego javnih (lokalnih, kantonalnih) stanica. Pet stanica emituje program iako nisu izvršile registraciju kod nadležnog državnog ministarstva, dok sedam ne posjeduje frekvencijsku dozvolu. Ratna situacija je stimulisala osnivanje novih stanica. Uspostavljanje pluralizma vlasništva u sferi djelovanja medija zasigurno je bitan činilac u procesu formiranja novih stanica. Polovina posmatranih stanica je privatno vlasništvo, pet državno, a četiri mješovito. Kao osnivač među analiziranim stanicama najčešće se pojavljuje fizičko lice, a zatim država i preduzeće-društvo. Prisutna je tendencija koegzistencije različitih oblika vlasništva. Ono je posljedica nezavršene transformacije društvenog vlasništva, ali i nedovoljno jasno regulisanih odnosa između privatnika, koji imaju novac, i države (opštinskih organa vlasti), koji osiguravaju legalitet radio difuzne organizacije. Među radio stanicama, koje nismo mogli analizirati, najveći broj je onih, koje su nasljednici bivših oštinskih radio stanica. Njihova vlasnička pozicija i relacije prema opštini su dosta nejasne. Simbioza privatnog i društvenog (državnog) primjećuje se i u odnosu privatnika i političkih stranaka kao osnivača. Pet stanica je organizovano kao javno preuzeće (samostalno ili u okviru kaskadno organizovanog javnog preuzeća sa više funkcija), pet kao dioničarsko društvo u mješovitoj i privatnoj svojini), a po četiri kao društvo sa ograničenom odgovornošću u (privatnoj i mješovitoj svojini) i društvo jednog lica.

Prava vlasnika osnivača najčešće se iskazuju kroz utvrđivanje razvojne i poslovne politike (13), imenovanje direktora i glavnog urednika (12), te utvrđivanje i kontrolu provođenja utvrđene programske orijentacije. Kod nekih stanica to pravo seže sve do imenovanja radakcijskog sastava i angažovanja saradnika u program (5).

Sve stanice su univezalnog programskog profila, izuzev Radia M koji se deklarirše kao muzički program. Ciljna grupa kojoj je program namjenjen uglavnom je najširi krug slušalaca. Samo dvije stanice su pretežno namjenjanjene mladima (Radio Kameleon i Radio Hayat Tuzla), a jedna urbanom stanovništvu (Radio Zid).

Neizgrađenost radio-difuznog sistema ponajviše se ogleda u oblasti zakonske regulative. Nepostojanje zakonskih propisa (kriterija) za planiranje i raspodjelu slobodnih frekvencija - kao opštedruštvenog dobra i ograničenog prirodnog resursa - onemogućava uspostavu koherentne medijske scene u uslovima tržišta, konkurencije i (pluralizma) vlasništva. Tome treba dodati da skoro uopšte nije regulisano pitanje licenci i ugovora za emitovanje programa drugih (stranih) stanica, kao i čitavo područje malih i velikih autorskih prava. Ne može se prenebregnuti i međunarodna dimenzija tog problema. Sve to nagriza same korijene i deformiše rast radio stanica u sadašnjim uslovima. Zbog toga je sasvim razumljivo zalaganje većine stanica da se što prije zakonski uredi ova materija i tako stvori pravi društveni temelj za djelovanje i razvoj radio-difuznog sistema u cjelini.

5.1.2. Profesionalno medijska izgrađenost

A Program

U procjenjivanju profesionalno-medijske izgrađenosti stanica osnovni parametar je program kao krajnji proizvod i rezultanta ukupnih kadrovskih, produkciono-tehničkih i materijalnih mogućnosti. Sve analizirane stanice imaju profesionalna redakcijska jezgra, a većina i tehnički sektor i administraciju. Polovina stanica ima profesionalnu službu marketinga (uglavnom po jedan zadužen radnik) a manji broj i programsku arhivu. Služba istraživanja i razvoja nije zaživjela kao primarna funkcija.

U strukturi programa nešto je veće prosječno učešće muzičkog u odnosu na govorno-muzički i posebno govorni. Jedino je kod Radio Hayata Sarajevo govorni dominantan u odnosu na druge kategorije. Sve stanice imaju informativne, zabavne i kulturne programe. Ostale strukture su slabije razvijene i njihovo učešće je različito od stanice do stanice. Ipak može se konstatovati da su u cijelini gledano, nešto razvijeniji omladinski, dječiji i EPP programi u odnosu na sportski, obrazovni i naučni. Najdeficitarniji je dramski program (koji, uglavnom u rudimentarnom smislu, emituje samo pet stanica) što je u neposrednoj vezi sa njegovom složenošću i visokom cijenom proizvodnje. Sve vrste programa emituje samo Radio Kameleon i Radio Hayat Sarajevo. Najjednostavniju strukturu programa imaju Radio Arkadija i Radio Vrhbosna.

Dnevni kontinuitet emitovanja osvojile su sve analizirane stanice. Njih osam emituje cjelodnevne programe (25 sata). Ipak fizička razvijenost programa nije uvijek u korelaciji sa strukturalnom izgrađenošću. Izvjesna hipertrofiranost informativnog segmenta dijelom je posljedica (ratnih) uslova u kojima je vršeno istraživanje. Unutrašnjopolitička problematika je najprisutnija kod većine stanica, a zatim slijedi ratna tematika, vanjska-politika, privreda i kultura. Jedino su emisije radio Arkadije i Radio M lišene političkih i ratnih sadržaja. Najizražajnije prisustvo istorijskih tema je kod Radio Hayata Tuzla (25%) Ukoliko se pomoć stanovništvu (servisne informacije i egzistencijalna pitanja i praktični savjeti) posmatra kao zasebna cjelina može se konstatovati da je to najprisutnija problematika čak kod jedne trećine stanica.

Kod većine stanica zastupljenija je domaća (9) nego strana (7) muzika, a kod Radio Tuzle taj odnos je ujednačen. Popo-rok muzika prednjači u odnosu na narodnu. Jedanast posmatranih stanica pretežno

emituje pop-rok muziku (Radio Arkadija 95%), a šest stanica narodnu (Radio NABA 100%) Tradicionalna narodna muzika je zatupljenija od novokoponovane. Najveći broj stanica emituje ozbiljnu i dječiju muziku čije učešće jedva prelazi simboličnu granicu. U stranoj muzici apsolutno dominira anglosaksonska, a zatim slijede talijanska, francuska, španska, njemačka, turska i arapska. Radio Vrhbosna emituje hrvatsku muziku, Radio NABA emituje isključivo tursku i arapsku muziku. Pop stil je preovladujući u zabavnoj muzici, dok je prisustvo ostalih stilova dosta uravnoteženo (izuzetak hevi metal). Samo radio ARKADIJA, od posmatranih stanica, prema vlastitim uređivačkim kriterijima emituje muziku iz svih dijelova bivše Jugoslavije.

Profesionalna izgrađenost programa može se posmatrati i u ravni zastupljenosti pojedinih oblika i tipova emisija. Sve stanice prakticiraju kontakt program, što govori o nastojanju da se uspostavi neposredan i djelotvoran medijski kontakt sa auditorijem (nepoznata je kvalitativna razina te komunikativnosti). Skoro sve stanice emituju i vijesti i otvoreni studio (15), više od dvije trećine specijalizovanu emisiju o Armiji. Direktna prenos događaja tvrdi da vrši osam posmatranih stanica, ali tehničke mogućnosti ipak ukazuju da se pri tome misli na direktno telefonsko javljanje. Razvijenost dopisničke mreže valja posmatrati u kontekstu komunikacijske blokade i ukupnih društvenih prilika. Dopisnike u zemlji ima sedam analiziranih stanica, a dopisnike u inostranstvu šest. U cijelini najrazijeniju dopisničku mrežu imaju Radio Zid (15), Radio Hayat Sarajevo (13) i Radio Mostar (11). Riječ je uglavnom o saradnicima različitih profila koji se povremeno javljaju telefonom. Jedna trećina stanica proizvodi programe na engleskom jeziku, dok Radio Hayat Sarajevo emituje na engleskom, turskom, albanskom arapskim i perzijskim. Lektorisanje programa je nedovoljno izgrađena funkcija. Samo jedna trećina stanica vrši lektorsku obradu programa, dok ostale to čine djelomično ili uopšte ne čine.

Razvijenost i struktura izvora informisanja uslovljeni su opštim društvenim prilikama. Komunikacijska blokada bitno reducira njihov broj i određuje način korištenja. Na prvom mjestu su neposredni kontakti sa događajem, a ukorak s tim je praćenje programa domaćih i stranih RTV stanica. Iza toga dolaze domaće agencije (ONASA, BiH PRESS, RTVBiH), službe informisanja državnih i vojnih organa i strane agencije i stanice (CCN, HRT, MTV, RTL, BBC, TGRT, RFI, Slobodna Evropa, Glas Amerike, Dojče Vele).

B. Kadrovi

Analiziranih 18 lokalnih radio stanica zapošljava ukupno 257 radnika. Najveći broj zaposlenih ima Radio Mostar (31) a najmanji Radio Arkadija (2). Od ukupnog broja zaposlenih oko 50% su novinari, a oko 27% tehničko-inženjerko osoblje. Ostalo otpada na druga programska zanimanja i administraciju. Broj spoljnih saradnika u programu premašuju broj novinara profesionalaca. Neke radio stanice se najvećim

dijelom oslanjanju na volontere. Broj profesionalnih kadrova i njihova struktura često nisu u skladu sa programskom razvijenošću, jer je kadrovska politika uslovljena propisima o radnoj obavezi.

Više od polovine novinara ima fakultetsku spremu (53%) a svaki četvrti novinar ima fakultet žurnalistike. Polna struktura vjerovatno ne odgovara mirnodopskoj slici - više od polovine novinara su žene. Dobna struktura je veoma povoljna. Više od polovine novinara je mlađa od 25 godina, a samo šestorica imaju preko pedeset godina. Nacionalni sastav kroz prizmu ukupnog broja novinara - Bošnjaka 83%, Hrvata 10,5%, Srba 6%, a ostalo drugih nacionalnosti. Obrazovanje kadrova mahom se provodi kroz praksu, nešto rijetko putem internih škola i seminara, a samo tri stanice (Radio M, Radio Mostar i Radio Zid) organizuju uz to i studijske boravke u inostranstvu.

Rezultati istraživanja pokazuju da su kadrovi uslov bez koga se ne može. Najdeficitarniji kadrovi su novinari svih profila, zatim tehničari i inženjeri te prevodioci. Samo je Radio NABA bila izričita u odgovoru da nema deficitarnih kadrova, dok se tri, od 18 analiziranih stanica, nisu o tome uopšte izjašnjavale.

C) Tehnika

Devet stanica ima studio i režiju u jednom prostoru, šest stanica posjeduje studije za vođenje programa, dok samo jedna posmatrana stanica ima dramski studio (ne postoji studio za produkciju muzičkih programa). Prema produkcionim kapacitetima može se zaključiti da su stanice uglavnom opremljene za reemitiranje muzičkih programa, emisija vijesti i govornih emisija sa manjim brojem učesnika.

Oko jedne četvrtine opreme za produkciju i reprodukciju programa profesionalnog je kvaliteta, dok je preostala oprema poluprofesionalnog i amaterskog (kućnog) nivoa. Njome se može postići određeni kvalitet, ali je poduzdanost veoma slaba. Oprema je uglavnom namjenjena za reprodukciju snimljenih materijala, a manje za vlastitu produkciju, posebno složenijih programa. U savremenoj opremi CD (kompakt disk) samo jedna stanica ima snimač, dok dvanaest stanica posjeduje plajer (reproduktor). Više od polovine opreme staro je pet ili više godina, što govori o visokom stepenu amortizovanosti. Deset stanica emituje u stereo tehnici, a osam u mono tehnici. To ukazuje na relativno nizak i neujednačen tehnički kvalitet programa. Najslabija tačka u tehničkoj opremljenosti većine stanica su emisioni kapaciteti. Pet stanica ima ST odašiljače snage 1 ili 2 KW (samo dva u vlasništvu). Sve radio stanice raspolažu UKV - FM odašiljačima od čega je jedna trećina vlastite izrade. Po procjeni samo polovina odašiljača zadovoljava minimalne tehničke norme. Mjerenjem frekventijskog spektra (od strane stručnih ekipa RTVBiH) utvrđene su nekorektnosti kod zračenja većeg broja lokalnih odašiljača, čime se "prlja spektar" i ometa prijem drugih stanica. Samo jedna trećina analiziranih stanica ima profesionalne antenske sisteme sa većim dobitkom. Sistem veza je veoma skromno razvijen. Radio Hayat Sarajevo i Radio Hayat Tuzla koriste sistem veza (vjerovatno PTT veze) za realizaciju zajedničkih emisija na širem području Republike. Satelitski prijemnici se koriste za preuzimanje vijesti ili reemitiranje muzike sa satelitskih kanala. Šire područje Republike samo djelimično pokriva pet posmatranih stanica. Potpunu pokrivenost okruga (kantona) ostvaruje Radio Zenica (ST potpuno, FM djelimično) i Radio Hayat Sarajevo (FM), dok pet stanica djelimično pokrivaju područje

okruga - kantona. Potpuno pokrivanje grada ima trinaest stanica (tri sa dvostrukim pokrivanjem), a sedam potpuno pokrivanje opštine. Studio 99 nije dao tehničke podatke. Cilj pokrivanja je pretežno teritorija, a kod većeg dijela sarajevskih privatnih stanica optimalna ciljna grupa. To potvrđuje ocjenu da konkurencija dovodi do potrebe veće programske diferencijacije stanica.

Svega dvije od posmatranih stanica - Radio NABA i Radio Stari grad - imaju računare sa kojima se može raditi u Windows okruženju (386 i bolji). Ostale stanice posjeduju računare slabijih mogućnosti.

Sopstveno, uglavnom interventno održavanje posjeduje većina stanica (izuzetak Radio M i Radio Breza). Sve stanice izuzev Radio Kameleona prioritet su u napajanju električnom energijom, dok pet stanica posjeduje rezervni izvor (agregat) napajanja.

5.1.3. Elementi nezavisnosti - automnosti

Svaka procjena, koja pretenduje na stručnu validnost, u pogledu nezavisnosti i automnosti medija mora imati kao pretpostavku postojanje kvalitetnih programskih elemenata djelovanja svake stanice ponaosob. To je moguće postići samo posebnim istraživanjem, odnosno sadržajnom analizom programa. Provedeno istraživanje zbog toga je samo pogled izvana i sa distance na medijsku situaciju u ravni programskog djelovanja koje tumače sami subjekti.

Ne treba pri tome posebno isticati da rat kao ekstremna društvena situacija ipso facto u velikoj mjeri utiče na prirodu ponašanja medija. Ta tvrdnja se odnosi čak i na one stanice koje su lišene političkih i ratnih tema (Radio Arkadija i Radio M). Ključni subjekt uređivačke politike prema iskazima anketiranih, kod najvećeg broja stanica je glavni i odgovorni urednik. Skoro u svim redakcijama u tome participiraju redakcijski kolegiji, ali su rijetko kad od prvostepene važnosti (Radio Tuzla i Radio Hayat Tuzla). Vlasnik se pojavljuje u manjem broju stanica kao subjekt uređivačke politike, pri čemu je u četiri, od 18 obrađenih slučajeva, njegova uloga ključna. Na sličan način učestvuju i direktori, a svi ostali faktori imaju niže mjesto na ljestvici uticaja. Programski savjeti ne postoje ili su nedovoljno izgrađene uređivačke institucije (izuzetak je Radio Hayat Sarajevo) dok je uloga upravnih odbora prilično marginalna. Učešće vlasničkih i upravljačkih struktura najveće je kod Radio Mostara, mada u tome učestvuju i svi ostali subjekti oblikovanja uređivačke politike. Zaposleni novinari i redakcije najveći uticaj ostvaruju u Radio Tuzli i Radio Hayatu Tuzla (reletivno mali uticaj glavnog i odgovornog urednika). Operativne uređivačke odluke u većini stanica donosi glavni i odgovorni urednik, a u tome značajno participiraju zaposleni novinari i redakcijski kolegij. Kod jednog broja stanica u tome imaju najvećeg udjela direktori i sami vlasnici pogotovo kod onih u kojima jedan čovjek vrši dvije ili čak tri najodgovornije funkcije u radiju.

Prava vlasnika - osnivača se najviše iskazuju kroz utvrđivanje razvojne i poslovne politike (13), imenovanja direktora (12) glavnog i odgovornog urednika (11), te utvrđivanje i kontrolu provođenja programsko-uređivačke politike (11). Kod nekih stanica ta prava sežu i do imenovanja redakcija, pa čak i angažovanja spoljnih saradnika u programu (5). Vlasnik istovremeno obavlja funkciju direktora i glavnog i

odgovornog urednika u Radio AB, Radio Arkadija i Radio Stari grad. To je inače slučaj kod svih malih, privatnih medija.

Nešto više od tri četvrtine posmatranih stanica tvrdi da novinari imaju punu slobodu u izboru tema i iznošenju vlastitog stava. Dvije trećine stanica se u slučaju različite interpretacije nekog kontraveznog događaja, opredjeljuje za kombinovanje više raspoloživih izvora, dok se jedna trećina stanica opredjeljuje za izvor najbliži državnim organima. Objektivnu ocjenu efekta ovakvog stava moguće je donijeti samo analizom sadržaja.

Sondažu auditorija vršile su do sada samo četiri stanice - Radio Hayat Sarajevo, Radio M, Radio Maglaj i Radio Zid. Uticaj auditorijuma na program prevashodno se ostvaruje neposrednim učešćem slušalaca u programu, a manje pisanom komunikacijom.

Jedna trećina anketiranih stanica emituje program na bosanskom jeziku. Četiri stanice na bosanskom jeziku i jeziku autora i novinara, a jedna stanica na bosanskom jeziku i jeziku novinara i saradnika. Pet stanica ostavlja najširi prostor jezičkoj toleranciji koristeći jezik po izboru novinara, autora i saradnika. Većina posmatranih stanica emituje vjerske programe (izuzetak Radio Arkadija, Radio Kameleon i Radio Zid), pri čemu šest stanica programe više konfesija, a sedam stanica programe samo jedne konfesije (šest islamske i jedna katoličke konfesije). Samo Radio Konjic i Radio Lukavac imaju redakcije u kojima rade novinari svih nacionalnosti, dok osam stanica ima jednonacionalne redakcije (u ostalim redakcijama rade novinari dvije nacionalnosti). Studio 99 nije dao podatke.

Ekonomska pozicija lokalnih radio stanica bez sumnje se reflektuje (iako na nedovoljno prepoznatljiv način) na stepen nezavisnosti medija. Prihod od reklama i drugih vlastitih prihoda predstavlja najdinamičniji iako ne i najveći izvor finansiranja. Ipak realna vrijednost tog prihoda je više simbolična nego stvarna gledana kroz prizmu ukupnog poslovnog rezultata. Sredstva vlasnika su gledajući u cijelini najveći izvor prihoda, kod pet stanica ona visoko prelaze natpolovično učešće u prihodima. Državna sredstva imaju lokalne radio stanice kojima su osnivači opštine. Od anketiranih stanica -Radio Hayat Sarajevo i Radio Hayat Tuzla koriste strane donacije kao osnovni izvor prihoda. Studio 99 nije dao podatke. Istraživanje u značajnoj mjeri potvrđuje pretpostavku da veća medijska konkurencija na mikro (lokalnom) planu stimulatavno djeluje u pogledu profiliranja nezavisne pozicije medija (primjer Sarajeva i Tuzle, gdje djeluje više lokalnih radio stanica).

5.1.5. Ekonomski položaj

Većina stanica se nalazi u složenoj i nedefinisanoj materijalnoj poziciji, što je uveliko posljedica ratnog okruženja i nepostojanja privrednog i medijskog tržišta. Među anketiranim radio stanicama, samo Radio NABA ostvarila je pozitivan poslovni rezultat u 1995 godini. Više od polovine stanica negativno je poslovalo, a jedna trećina na samoj granici rentabilnosti.

Struktura prihoda u punoj mjeri izražava složenost materijalne pozicije. Samo Radio Breza kaže da je dobivala državna sredstva, što se nikako ne poklapa sa brojem stanica čiji su osnivači opštinske strukture vlasti. Sudeći po visini učešća najvažniji izvor su sredstva vlasnika (nedovoljno definisana kategorija) koja kod pet analiziranih stanica visoko premašuju polovinu ukupnog prihoda, a u slučaju Radija Vrehsosna i Radija AB to su i jedini izvori prihoda. Sredstva od reklama predstavljaju važan izvor finansiranja za dvije trećine analiziranih stanica. Kod šest stanica ona prelazi 50% ukupnih prihoda, a kod Radija Zenice su i jedini način finansiranja djelatnosti. Usluge trećim licima i dopunske djelatnosti obavlja manji broj stanica (5). U strukturi prihoda slabije su zastupljene domaće nego strane donacije, koje u slučaju Radio Hayat Tuzla i Radio Hayat Sarajevo čine osnovni izvor finansiranja.

Ratna situacija dovela je do disproporcija i različitih nelogičnosti u troškovima poslovanja stanica. U strukturi potrošnje dominantno mjesto kod većine stanica pripada troškovima nabavke opreme. Na drugom mjestu u prosjeku su troškovi repromaterijala i rezervnih dijelova, mada oni ni u jednom slučaju nisu preovlađujući. Relativno visoko mjesto pripada platama i honorarima koji se kreću u širokom rasponu, od apsolutno preovlađujućih do najnižih kategorija troškova. Plate i honorare u pravilu redovnije isplaćuju privatne komercijalne stanice.

Troškove energije iskazuje dvije trećine stanica, a nešto manje i troškove PTT. Samo jedna trećina stanica iskazala je troškove zakupa prostorija, što je u opreci sa činjenicom, da samo četiri stanice raspolažu vlastitim prostorom. Troškove kupovine programa i autorskih prava iskazuju samo tri posmatrane stanice. Sve to upućuje na zaključak da se u ratu ne izvršavaju mnoge materijalne (zakonske) obaveze i da se postojeća slika nikako ne bi mogla aplicirati na mirnodopsku situaciju.

Investiciona ulaganja vršile su dvije trećine posmatranih stanica. Za to su pretežno korištene donacije (9), manje sredstva vlasnika (7), a najrjeđe vlastiti izvori (6). U tri komercijalne stanice vršena investicije su pokrивane vlastitim sredstvima i donacijama. Generalno, može se tvrditi da je u sadašnjoj situaciji izrazito niska sposobnost stanica za prostu, a posebno proširenu reprodukciju.

5.1.5. Zaključak

Nekadašnji model "jedna opština - jedna radio stanica", proizašao iz stare političke matrice, postupno ustupa mjesto novoj situaciji koju karakteriše pluralnost medijske scene i više potencijalna nego stvarna konkurencija i tržište. U osnovi anahrona odrednica vlasnik-osnivač ne može se odbaciti iz prostog razloga što se ne može zanemariti nasljeđena društveno-pravna situacija u kojoj proces vlasničke transformacije nije do kraja konsekvantno izveden, uslijed čega dolazi do rješenja u kojima koegzistiraju elementi starog i tek dolazećeg.

Takvu situaciju dalje reprodukuje nepostojanje šire zakonske osnove radio-difuznog sistema u cjelini. Istraživanje je potvrdilo pretpostavku da je sadašnja zakonska regulativa nedostatna i da je treba izgrađivati u skladu sa demokratskim društvenim htijenjima. Nepostojanje zakona ne širi prostor slobode djelovanja stanica, kao što bi se eventualno moglo pomisliti. Najurgentnije je zakonsko regulisanje

raspodjele slobodnih frekvencija, zaštite autorskih prava, ali i drugih pitanja, posebno onih koja imaju međunarodne reperkusije. S tim u vezi je uspostavljanje kontrolnih mehanizama u provedbi zakonskih propisa, kako bi se suzbilo postojeće šarenilo u pogledu registracije, izdavanje frekvencijskih dozvola, organizovanosti stanica itd.

Relativna fizička razvijenost programa nije uglavnom usklađena sa njegovom strukturalnom izgrađenošću. Paleta programske ponude preferira dnevno-političke sadržaje i najjednostavnije programske forme. Dostupnost izvora informacija (i programa) ponekad je i osnovni činilac programsko-uređivačkog opredjeljivanja. Pojava više stanica u većini gradova (Sarajevo, Tuzla, Zenica, Visoko) rađa novi kvalitet: konkurenciju i dugoročno gledano utiraće put njihovoj nazavisnoj i autonomnoj poziciji, snažnije od mnogih drugih faktora.

Trenutna kadrovska slika nije realan izraz sadašnjih društvenih mogućnosti, jer su te mogućnosti u ovom trenutku podređene zatjevima odbrane zemlje. Ipak, evidentno je da su kadrovi limitirajući faktor razvoja medija radija. U postratnom periodu potražnja za određenim programskim i tehničkim profilima biće izuzetno velika. Zbog toga se svaka investicija -pojedinačna ili sistemska - na duži rok mora pokazati društveno opravdanom.

Nerazvijena tehnička osnova većine stanica pokazuje da su one bolje opremljene za reemitiranje gotovih programa, a znatno slabije za vlastitu proizvodnju. Emisiona oprema (i sistem veza) ne zadovoljava često elementarne tehničke norme, što sve utiče na kvalitet signala i smanjuje zonu pokrivanja. Veoma je značajno standarizovati opremu na određenoj stepenici kvaliteta. Tako bi se poboljšala koheretnost tehničkog sistema i stvorili povoljni uslovi (materijal i drugi) za buduće investicione cikluse.

Rezultat poslovanja stanica odslikava svu složenost njihove materijalne situacije u ratu i neizvjesnost u miru. U globalnoj finasijskoj slici skoro da se ne razlikuje pozicija javnih i komercijalnih stanica. Nedefinisana su prava i obaveze države, a neizvjesne mogućnosti komercijalne valorizacije u uslovima nepostojanja privrednog i medijskog tržišta. Nezavisni karatker medija tek treba da se potvrdi i valorizira na tržištu.

5.2.REZULTATI ISTRAŽIVANJA TELEVIZIJE

Predmet istraživanja bilo je dvanaest TV stanica - TV Studio Kakanj, TV Konjic, TV Lukavac, TV Maglaj, TV Mostar, TV Studio 99 Sarajevo, TV Hayat Sarajevo TV Studio FS-3 Tuzla, TV Okrug Tuzla, TV Tuzla, TV Visoko i TV Zetel Zenica, koje djeluju u devet gradova na slobodnim područjima BiH (u Tuzli 3 i Sarajevu 2). Potrebno je upozoriti da je TV Studio 99 prezentirala samo opšte podatke, tako da ona najvećim dijelom nije bila predmet uporedne analize. Podaci o TV Mostar, koja tek treba da počne sa

radom, korišteni su iz usvojenog elaborata, dok se podaci o TV Konjic odnose na period dok je ova stanica još uvijek emitovala program, koji je privremeno obustavljen.

(Širim istraživanjem obuhvaćen je i TV BiH, ali ona nije bila predmet uporednog posmatranja, kako zbog svoje specifične društvene pozicije tako i zbog nesrazmjera u razvijenosti infrastrukture u odnosu na druge stanice.)

5.2.1.Društveno-pravni status

Većina stanica počela je sa emitovanje programa u toku rata, a samo tri od analiziranih stanica - TV Hayat, TV Studio FS-3 Tuzla i TV Zetel - počele su sa radom godinu ili dvije prije rata. Ta činjenica zapravo upućuje na zaključak da je proces osnivanja lokalnih TV stanica u BiH na svom samom početku i da je suštinski povezan sa opštim tokom demokratizacije društva. Pluralizacija medijske scene dovela je do dokidanja monopola države TV, koja je dugo vremena supstituisala ukupne potrebe, za razliku od radija, koji se razvijao na nešto drugačijoj društvenoj matrici.

Postupak registracije stanica kod nadležnih državnih ministarstava još uvijek nije okončan iako neke emituju program dvije ili tri godine. Osnovnu registraciju nisu obavile tri posmatrane stanice, dok mnogo veći broj ne posjeduje frekvencijsku dozvolu za emitovanje programa. Pet stanica emituje na iznamljenoj frekvenciji, uglavnom putem odašiljača RTV BiH i ne uvijek uz saglasnost vlasnika. U svim slučajevima riječ je o stanicama javnog, lokalnog ili kantonalnog karaktera, čiji su osnivači opštinske, odnosno okružne strukture vlasti. Šire gledano, korištenje frekvencija povezano je sa dva osnovna problema. S jedne strane ne postoje zakonski propisi (kriteriji) za raspodjelu slobodnih frekvencija, a s druge, nije određen nosilac izrade i doplaniranja (postojećih) frekvencijskih planova, odnosno odgovarajućih stručnih tehničkih mjerenja.

U vrijeme političkog monizma to je bila izvorna zadaća RTV BiH. Promjenjeni društveni uslovi nisu rezultirali i odgovarajućim zakonskim propisima, što je stvorilo određenu zakonsku prazninu i usporilo pluralizaciju medijske scene.

Sedam analiziranih stanica su samostalna pravna lica, dok ostale djeluju u okviru drugog pravnog lica, najčešće djeleći "subjektivitet" sa lokalnim radiom ili štampom (TV Studio FS-3 Tuzla), odnosno radeći u sastavu domova kulture i narodnih univerziteta, organizovanih kao JP. Kao osnivač - vlasnik najčešće se pojavljuje država (5), zatim preduzeće -društvo (5), fizičko lice (2) a u jednom slučaju udruženje građana.

Pet posmatranih stanica su organizovane kao javna preduzeća (ili djeluju u okviru javnih preduzeća koja vrše više javnih funkcija), dvije kao dioničarsko društvo, dvije kao dioničarsko društvo sa ograničenom odgovornošću i jedna kao društvo jednog lica (TV Zetel). Jedna stanica ima posve nedefinisan pravni status. Treba istaći da je TV Mostar jedina javna stanica čiji vlasnik nije država (Fondacija "Slobodni Mostar"). Riječ je o posve specifičnom rješenju po uzoru na američka iskustva gdje karakter vlasništva ne određuje nužno karakter stanice. Nije jasno u kojoj mjeri je to svjesno opredjeljenje ili nužnost. Inače, u

kompleksu vlasničkih odnosa i pravnom statusu stanica nerijetko dolazi do miješanja više divergentnih elemenata, što stvara određene nejasnoće. Uočljiva je tendencija da TV stanice, koje djeluju u kantonalnim središtima i čiji su osnivači vlasti opštine ili okruga, nastoje da prerastu u buduće kantonalne stanice (Mostar, Tuzla) , često u simbiozi sa matičnim radio stanicama, po modelu državne RTV BiH. Sve se to dešava relativno stihijno jer ne postoje odgovarajuća zakonska rješenja na nivou Republike/Federacije i Kantona

U pogledu vrste, moguće je razlikovati tri osnovne kategorije. Jednu sačinjavaju privatne komercijalne stanice (5), drugu čine lokalne javne stanice (5), a treću javne (okružne) kantonalne (2). Sve stanice su univerzalnog programskog profila, mada neke imaju naglašeno razvijene pojedine programske funkcije (TV Hayat - film i zabava, TV Kakanj - edukativno-vjerska, TV Okruga Tuzla - informativno-politička, TV Zetel - zabavno-edukativna).

Većina stanica ne posjeduje ugovore sa stranim satelitskim stanicama čije programe preuzimaju. TV Hayat i TV Studio Kakanj tvrde da su samo djelimično razriješili to pitanje. Polovina stanica ne posjeduje licence za emitovanje stranih filmova i serija, dok druga polovina tvrdi da je tu obavezu djelimično regulisala. Programsko piratstvo samo u izvjesnoj mjeri se može pravdati ratnom situacijom. U suštini taj problem je povezan sa zakonskim regulisanjem malih i velikih autorskih prava, posebno u domenu kinematografije, muzike i scenskih umjetnosti. Ne smiju se prenebrežnuti njegove međunarodne implikacije. Evidentna je potreba donošenja zakonskih propisa u oblasti malih i velikih autorskih prava i uspostavljanja odgovarajućih društvenih mehanizama kontrole.

U prilog tome ide i zahtjev skoro svih stanica da bez odlaganja treba donijeti nove zakonske propise iz oblasti radio-difuznog sistema, raspodjele frekvencije i informisanja uopšte. Donošenje zakonskih propisa temeljna je pretpostavka razvoja elektronskih medija i stvaranja koherentnog radio-difuznog sistema u BiH.

5.2.2. Profesionalno - medijska izgrađenost

A) Program

Profesionalna i medijska osposobljenost stanica posmatrana je u tri nivoa: programskom, kadrovskom tehničko-tehnološkom. Sve analizirane stanice, izuzev TV Maglaja, kontinuirano (svakodnevno) emituju program. Nivo programske ponude analiziran je sa stanovišta obima i strukture programa, ali bez ulaženja u ocjenu kvaliteta medijske ponude jer bi to pretpostavljalo posebnu sadržajnu

analizu programa. Najrazvijeniju strukturu programa, neovisno od porijekla programa, imaju TV Hayat, TV Studio Kakanj, TV Tuzla i TV Maglaj, kod kojih su zastupljene sve primarne programske funkcije. Najveći obim emitovanog programa ima TV Hayat (prosječno dnevno 17 sati), što je više nego TV BiH u ratnim uslovima. Na drugom i trećem mjestu su TV Zetel i TV Tuzla, s koje imaju upola manji obim programa. TV Lukavac i TV Okrug Tuzla emituju u prosjeku samo dva sata programa dnevno. NTV Studio 99 nije dao podatke.

Struktura programske ponude bitno je različita kada se uporedi ukupno emitovani program (neovisno od porijekla) i program vlastite proizvodnje. Gledajući u cijelini, najrazvijeniji je informativni, igrani i zabavni segment programa, a tek poslije toga dolazi sportski, obrazovni i dječiji. Kod pet posmatranih stanica najveće učešće je informativnog programa (TV Okruga Tuzla 80%), kod četiri igranog (između 30% i 50%), kod TV Hayat igrani i zabavni su podjednako zastupljeni (22%), a kod TV Maglaj u istoj proporciji su informativni i igrani sadržaji (20%). Najveću vlastitu proizvodnju programa ostvaruje TV Studio Kakanj (80%), dok najveći procenat stranog programa ima TV Konjic (80%). Većina stanica reemituje satelitski program u kome dominira muzički, sportski, zatim slijede informativni, zabavni i filmski. Najviše se preuzimaju satelitski programi MTV, Eurosport, CNN, RTL, SKY, SAT, DSF, Euronews, ARD.

U strukturi vlastite produkcije daleko najrazvijeniji je informativno-dokumentarni program, dok je najslabije razvijen igrani program, koji se praktično i ne proizvodi zbog visokih zahtjeva u produkcionom i materijalnom pogledu. Kod TV Visoko najzastupljeniji su dječiji programi vlastite proizvodnje. U informativnom segmentu jednu trećinu zauzimaju unutrašnjopolitičke teme, zatim slijedi ratna problematika, privredne aktivnosti, egzistencijalna pitanja stanovništva, itd. Na karakter i strukturu izvora informacija bitno utiču komunikacijska blokada i zahtjevi odbrane zemlje. Od domaćih izvora najviše se koriste BiH PRESS, ONASA i RTV BiH, te informativne službe armijskih korupusa, a od stranih TV stanica CNN, SKY, MTV, ARD, EURO-NEWS, HRT, a značajan izvor su i strane radio stanice koje emituju programe na našem jeziku.

U muzičkom programu preovlađujuće je učešće zabavne muzike kod šest stanica, narodne kod TV Kakanj, dok je kod TV Lukavac i TV Okrug Tuzla podjednako učešće zabavne i narodne muzike. Samo je TV Konjic emitovala isključivo zabavnu muziku. U programima inostranog porijekla preovlađujuća je anglosaksonska muzika (9 stanica) a zatim slijede italijanska, španska, francuska, arapska, njemačka i turska. Sa prostora bivše Jugoslavije sve stanice koriste hrvatsku muziku, znatno manje slovenačku i makedonsku, dok tri stanice emituju muziku iz Sandžaka i Kosova.

Polovina stanica vrši lektorsku obradu programa, a ostale to čine sporadično.

B) Kadrovi

Većina stanica ima profesionalno organizovane redakcije, tehnički sektor, arhivu i administraciju, dok službu razvoja posjeduje samo TV Hayat i TV Mostar. U 11 posmatranih lokalnih tv stanica zaposleno

je ukupno 266 radnika. Najveći broj zapošljava TV Studio Kakanj (58) i TV Hayat (52), a najmanje TV Studio FS-3 Tuzla (8). Kao i kod radija, broj stalno uposlenih često ne ovisi od stvarne razvijenosti programa. U redakcijama posmatranih tv studija, ukupno je zaposleno 86 novinara (32% ukupno zaposlenih). Najviše novinara zapošljava TV Kakanj (18). Ostalo programsko osoblje zastupljeno je u nešto manjem procentu, dok je tehnično-inženjersko osoblje zastupljeno skoro u istom broju kao i novinarsko (samo 10 inženjera). Učešće administrativnog osoblja je u prosjeku oko 10%. Broj spoljnih saradnika u programu približan je broju zaposlenih novinara. Najviše spoljnih saradnika angažuje TV Studio FS-3 Tuzla (25).

Obrazovna struktura novinara je povoljnija nego kod radija. Oko 63% novinara ima fakultetsku spremu (29% završen fakultet žurnalistike). Većina novinara su mlađe dobi: 90% je ispod 35 godina (38% ispod 25 godina), a samo jedan novinar ima više od 50 godina. Nacionalna struktura posmatranih redakcija izražava multinacionalni karakter BiH u mjeri u kojoj to dopušta ratna zbilja. Oko 80% novinara su Bošnjaci, 12% Hrvati, 3,5% Srbi i 5,5% ostalih nacionalnosti. Sve stanice upozoravaju na akutan problem kvalitetnih programskih i tehničkih kadrova. Najdeficitarniji su novinari svih profila, zatim montažeri, (tehničari magnetoskopa), kamermani, redaktori, lektori, spikeri, režiseri i razno tehničko osoblje..

C) Tehnika

Tehnički nivo opremljenosti stanica pokazuje svu ograničenost vremena i uslova u kojima su one nastale. U cijelini, tehnička baza većine stanica se uglavnom sastoji od poluprofesionalne i amaterske opreme, a često dolazi do miješanja standarda i proizvođača. Posljedica toga su nizak tehnički nivo programa (slike), posebno filmskih i drugih programa, koji se pretežno emituju sa VHS kasete. Najveći tehnički kvalitet slike imaju preuzeti satelitski program bez obzira na činjenicu da je tehnička baza za prijem satelitskog signala neodgovarajuća.

Svih 12 posmatranih tv stanica, zajedno, s raspoložu sa 50 (uglavnom mobilnih i višenamjenskih) kamera, od čega je samo sedam profesionalnog kvaliteta. Najviše kamera posjeduje TV Okrug Tuzla (8) a najmanje TV Konjic i TV Maglaj (2). Stanice posjeduju ukupno 57 magnetoskopa (uglavnom studijskih i višenamjenskih). Studijsko - režijski prostor prevashodno je dimenzioniran za potrebe informativnih i dijaloških emisija. Samo pet studija je profesionalno obrađeno. Tri stanice raspoložu sa po dva studija (TV Studio Kakanj, TV Tuzla i TV Visoko). Ukupna proizvodna oprema nedovoljna je za veće i složenije programsko-produkcijske zahtjeve. Podatke nije dao NTV Studio 99.

Video i tonske veze posjeduje šest stanica. Od toga, radio relejne i kablovske veze samo TV Studio FS-3 Tuzla., dok TV Mostar jedini raspoložu sa par fiksnih linkova za direktne prenose. Oprema PC kompjuterima je simbolična i nije dovoljna za kompjuterizaciju poslovanja, a pogotovo za primjenu u proizvodnji programa (kompjuterska obrada slike i zvuka). Grafički dizajn je tek dio budućih planova najrazvijenijih stanica. Interventnu službu održavanja imaju sve posmatrane stanice izuzev TV Studio FS-3 Tuzla i TV Kakanj koji koriste usluge drugih servisa. Sve stanice imaju prioritet u napajanju električnom

energijom. Jedini izuzetak je TV Studio FS-3. Vlastiti rezervni izvor energije (agregat) posjeduju TV Hayat i TV Mostar. Problem struje nije ozbiljan za stanice koje djeluju na većini slobodnih teritorija u centralnoj i sjeveroistočnoj Bosni.

Emisiona oprema ja znatno većeg kvaliteta od produkcione opreme. Objašnjenje djelimično leži u činjenici da polovina stanica koristi emisionu opremu RTV BiH ili je ona nabavljena tokom rata iz donacija. Emisiona oprema mahom je talijanske proizvodnje i korektnih tehničkih mogućnosti, ali znatno kraćeg vijeka trajanja. Šest od dvanaest stanica smatra signal zadovoljavajućim, a tri neujednačenim. Dvije stanice djelimično pokrivaju područje kantona (TV Okruga Tuzla i TV Hayat), pet potpuno pokriva područje matične opštine (četiri djelomično), dok četiri stanice potpuno pokrivaju urbano područje grada.

U skladu sa zonom pokrivanja, najveći auditorijum imaju TV Okruga Tuzla i TV Hayat. Većina stanica koristi iznajmljene radne prostore.

5.2.3. Elementi nezavisnosti - autonomnosti

Pouzdanije ocjene o tome u kojoj mjeri su TV stanice nezavisne i autonomne u svom djelovanju mogle bi se izvoditi samo na osnovu analize sadržaja programa. Ovo istraživanje se bavi analizom samo nekih kvantitativnih elemenata koji omogućuju izvođenje zaključaka uglavnom na posredan način. Činjenica, da polovina stanica u svom zvaničnom nazivu nosi atribut nezavisna, ipak ne može biti odlučujuća u procjenjivanju stepena nezavisnosti a ponekad više govori o namjerama nego o realnoj poziciji u konkretnim uslovima.

Kompleks vlasničkih odnosa i organizaciono ustrojstvo stanica izražavaju se u jednoj dosta složenoj i zakonski nekonzekventno definiranoj poziciji u kojoj se jasno ne raspoznaju prava i obaveze javnih i komercijalnih stanica.

Sedam posmatranih stanica je javnog (lokalnog, kantonalnog) karaktera, a njihovi osnivači su najčešće skupština opština ili javna preduzeća (domovi kulture, narodni univerziteti). TV Mostar je jedina javna stanica u mješovitom vlasništvu dok je pozicija TV Lukavca u vlasničkom i statusnom smislu nedefinirana. Pet od 12 analiziranih stanica su privatno-komercijalnog karaktera, dijelom u privatnom, dijelom u mješovitom vlasništvu. Nominalno, među osnivačima nema političkih partija ili vjerskih organizacija. U sadašnjoj situaciji ne postoji pouzdana osnova za izvođenje čvrstog zaključka o odnosu pojedinih kategorija vlasnika prema uređivačkoj politici, odnosno stepenu programske autonomnosti. U pet stanica ključni subjekt uređivačke politike je vlasnik, u isto toliko slučajeva to je glavni i odgovorni urednik, a u TV Hayat direktor. U TV Tuzla, po odgovorima tamošnjih rukovodnih radnika, u oblikovanju programske politike isključivo učestvuju profesionalni programski radnici, dok je kod TV Mostara, prema istom izvoru, najizraženiji uticaj vlasničkih i upravljačkih struktura. Upravni odbori i programski savjeti imaju sekundaran značaj (izuzetak TV Visoko) u profiliranju programa. Donošenje operativnih uređivačkih odluka uglavnom je u rukama glavnog i odgovornog urednika, a potom redakcijskih kolegija i direktora.

Privatne stanice uglavnom koriste vlastite frekvencije dok javne (lokalne, kantonalne), čiji je osnivač opštinska ili okružna vlast, često koriste frekvencije i predajnike RTV BiH.

U uslovima komunikacijske blokade i ratnog okruženja došlo je do reduciranja broja i strukture izvora informacije. U korištenju izvora često ne postoji izgrađen programski pristup, već se rješenja traže u okviru trenutnih mogućnosti. Ipak, može se tvrditi da se javne stanice u većoj mjeri oslanjaju na izvore bliske zvaničnim državnim organima, odnosno domaće agencije i RTV BiH, kao primaran izvor. U interpretaciji kontraveznih događaja za kombinovanje više dostupnih izvora češće se opredjeljuju privatne nego javne stanice. Po izjavama odgovornih rukovodilaca u tri posmatrane stanice (TV Konjic, TV Hayat, TV Studio Kakanj) novinarska sloboda se ogleda istovremeno u pravu na izbor teme i iznošenje vlastitog autorskog stava, dok se u svim ostalim stanicama to pravo ostvaruje samo u jednom ili drugom vidu. Međutim, potpuna predstava o kvalitetu autorskih sloboda moguća je samo analizom programskog sadržaja.

Sve analizirane stanice pokazuju izrazito visok stepen otvorenosti prema programima inostrane produkcije. Pri tome treba imati u vidu da je otvorenost često i jedini način da se programski preživi, u uslovima relativno male i jednoobrazne vlastite produkcije. Sve stanice, izuzev TV Studio FS-3 Tuzla i TV Konjic, preuzimaju programe drugih domaćih stanica, uglavnom centralne informativne emisije RTV BiH. Samo TV Tuzla proizvodi program na stranom (engleskom) jeziku. Muzičke programe iz svih dijelova bivše Jugoslavije emituje jedino TV Studio FS-3 Tuzla.

Skoro sve stanice emituju vjerski program (izuzetak su TV Konjic i TV Studio FS-3 Tuzla). Većina emituje programe svih konfesija, a program samo jedne konfesije emituje TV Studio Kakanj i TV Maglaj. (TV Hayat ima 95% programa jedne konfesije).

Tri posmatrane stanice - TV Studio FS-3 Tuzla, TV Konjic i TV Tuzla - koriste u programu jezik po slobodnom izboru autora i novinara. TV Maglaj i TV Lukavac istovremeno bosanski jezik i jezik po izboru autora, a ostale analizirane stanice bosanski jezik. Samo TV Tuzla i TV Lukavac imaju redakcije u kojima rade novinari sve tri nacionalnosti, dok tri stanice - TV Hayat, TV Visoko i TV Maglaj, imaju jednonacionalne redakcije. Studio 99 nije dao podatke. Ovi podaci se moraju posmatrati u kontekstu nacionalnoga sastava stanovništva u pojedinim sredinama u ratnim uslovima.

U uslovima nerješeno materijalnog statusa većine stanica, samo uslovno se može govoriti o stepenu njihove ekonomske samostalnosti. Jedan od mogućih parametara je vlastiti komercijalni prihod koji je procentualno najveći kod TV Tuzla, TV Zetel i TV Visoko. Državna sredstva koristilo je pet stanica, a u najvećem obimu TV Lukavac i TV Okrug Tuzla. Značajnija sredstva vlasnika dobijale su TV Hayat i TV Studio Kakanj. Ovisnost o donacijama najveća je kod TV Studija Kakanj i TV Maglaj.

5.2.5. Ekonomski položaj

U ratnim okolnostima ne može se govoriti o ekonomski parametrima poslovanja stanica. Zbog toga mnoge elemente poslovanja u 1995 godini treba uzeti posve uslovno. Samo dvije analizirane stanice - TV

Hayat i TV Okruha Tuzla - ostvarile su pozitivan poslovni rezultat u prošloj godini, četiri stanice poslovale se na granici rentabilnosti, dok su tri stanice iskazale negativan poslovni saldo.

I pored nepostojanja privrednih aktivnosti i medijskog tržišta, prihod od ekonomske propagande predstavljao je dinamičan izvor prihoda. Sve stanice imale su određeni prihod od reklama, a kod TV Tuzla (90%), TV Zetel(80%) i TV Visoko (60%) njegovo učešće je izrazito visoko. Ako se kao dio komercijalnog poslovanja uzmu i usluge trećim licima onda se može reći da je TV Zetel jedina stanica koje se izdržava isključivo na komercijalnoj osnovi. Državana sredstva koristilo je pet stanica javnog karaktera, s tim što je samo u slučaju TV Lukavac to bio primaran izvor prihoda (90%). Značajnija sredstva vlasnika koristili su TV Hayat (60%) i TV Studio Kakanj (30%). Domaće i strane donacije bile su važan izvor za Studio Kakanj (60%) i TV Maglaj (50%). Tri stanice koristile su strane donacije u iznosima koji nisu premašivali jednu četvrtinu ukupnog prihoda.

U strukturi troškova kod većine stanica dominantno mjesto zauzimaju troškovi nabavke opreme, repromaterijala i rezervnih dijelova. Drugu kategoriju sačinjavaju troškovi održavanja i plate, a nešto niže je učešće energije, PTT usluga i zakupa prostorija. Samo dvije posmatrane stanice su redovno isplaćivale plate radnicima, među kojima nisu i stanice sa pozitivnim poslovanjem. Najnižu stavku predstavljaju troškovi kupovine programa i autorskih prava.

To je samo potvrda pretpostavke da se pojedine obaveze fakultativno i tek simbolično izvršavaju, čemu pogoduje nepostojanje zakonske regulative u oblasti autorskih prava i legalizovana mogućnost piratskog korištenja programa satelitskih stanica. Sve stanice su imale određena investiciona ulaganja, koja su najčešće predstavljala kombinaciju vlastitih ulaganja, ulaganja osnivača i ulaganja po osnovu donacija. Veća vlastita ulaganja imale su stanice komercijalnog profila.

Istraživanje je pokazalo da je reproduktivna sposobnost stanica veoma mala i da će ona u budućnosti najviše ovisiti o uspostavi medijskog tržišta, kao i od planova i mogućnosti vlasnika-osnivača, a sve manje od donacija, koje su nestabilan izvor prihoda podložan uticajima.

5.2.5.Zaključak

Stvaranje lokalnih televizijskih stanica u BiH ima kratku istoriju i koindicira sa procesom demokratizacije i političkog pluralizma. Sve stanice nastale su uoči ili u toku rata a njihovo konstituisanje (ne može se govoriti o transformaciji kao kod radija) zastalo je na pola puta.

Uzroci leže, s jedne strane, u ratnim događanjima koja mijenjaju sve životene i društvene tokove, a s druge u nepostojanju odgovarajućeg zakonskog i šireg društvenog okvira, kao osnove za profiliranje radio-difuznog sistema u cjelini.

Donošenje zakonskih propisa u oblasti frekvencija i autorskih prava tek su prvi i nužan korak u tom pravcu. To mora biti praćeno i stvaranjem odgovarajućih mehanizama društvene kontrole posebno u onim segmentima koji mogu proizvesti i međunarodne implikacije. Presjecanje prisutnih tendencija spontaniteta i stihije omogućiće stvaranje ambijenta koji će u ravnopravan tržišni odnos stavljati sve subjekte i stimulisati konkurenciju i nezavisni karakter medija. U tom kontekstu predstoji i redefiniranje pozicije RTV BiH koja nekadašnju monopolističku poziciju treba da zamjeni pozicijom generatora razvoja i ravnopravnog člana međunarodnih organizacija, sa svim pravima i obavezama koje iz toga proističu. U prisnoj vezi s time je i pitanje organizovanja javne televizije u budućim kantonalnim jedinicama.

U zamršenom klupku vlasničkih odnosa teško se prepoznaju motivi osnivanja stanica. U ovom času možemo ponuditi više odgovora, koji se međusobno isprepliću: nastojanje da se prevlada komunikacijska blokada, patriotski razlozi u cilju jačanja odbrambene sposobnosti zemlje, nacionalna i vjerska afirmacija, promocija političkih interesa, procjena da se ratna investicija može komercijalno valorizirati u miru. Najčešće se ovi motivi miješaju i tek u mirnodopskim uslovima (tržište, konkurencija) doći će do kristaliziranja stanja. U daljem procesu može se očekivati konstituisanje sistema javne i komercijalne televizije koje neće dijeliti nikakva puritanska granica. Ukoliko se prihvate neka svjetska iskustva karakter vlasništva neće pri tome nužno odredjivati i karakter stanice.

Kvalitet (struktura) programske ponude stanica rezultanta je nevelikih produkciono-tehničkih, kadrovskih i materijalnih mogućnosti TV stanica. Proizvodnja vlastitog programa u sadašnjim uslovima je veoma skromna tako da se teško može govoriti o postojanju vlastitog programskog identiteta.

Takva vrsta otvorenosti prije se može smatrati vrstom ovisnosti. Pravo programsko profiliranje stanica moguće je tek u mirnodopskim uslovima. Sadašnja kadrovska osnovica izrazito je uska i nerazvijena i vjerovatno će u doglednoj budućnosti biti najveći limit razvoja medija.

Perspektiva je u izgradnji cjelovitog sistema obuke i obrazovanja kadrova u saradnji sa visokoškolskim institucijama. Sposobnost ulaganja u kadrove legitimiraće poziciju svake stanice. Dugoročno, cilj je stvaranje medijskog tržišta kadrova.

Tehnička opremljenost stanica je na izrazito niskom nivou. Osnovicu čine poluprofesionalna i amaterska oprema, uz mješanje standarda i proizvođača. Sadašnja tehnička baza ne omogućava značajni razmah u pogledu strukturalnog poboljšanja i razvoja vlastitog programa. Usvajanje novih tehnologija i prelazak na modernije i funkcionalnije tehničke standarde zahtjevaće uglavnom radikalnu promjenu postojeće tehničke infrastrukture.

U sadašnjim uslovima, kada većina stanica vodi "ratno knjigovodstvo" i posluje na humanitaran način, teško se može govoriti o postojanju čvrste veze između stvarne ekonomske pozicije i stepena nezavisnosti u njihovom programskom djelovanju.

Ekonomsku poziciju stanica karakteriše stanje opšte privremenosti. Nepostojanje medijskog tržišta u uslovima ratnog okruženja čini nepouzdanom svaku procjenu u pogledu perspektive rada posojećih i nastajanja novih stanica. Promijenjena je skala vrijednosti i bitno poremećena struktura izvora prihoda i rashoda. Pojedini troškovi se podmiruju fakultativno ili se uopšte ne iskazuju u sistemu poslovanja (pravne i ekonomske barijere preuzimanje satelitskih programa nisu razrješene). Motiv zvani profit jedva se nazire u činjenici da je prihod od reklama i vlastitih usluga najzastupljeniji oblik kod svih stanica, budući da je riječ o realno malim materijalnim iznosima. U budućnosti izvori prihoda će sve više zavisiti od kvaliteta programske ponude, zone pokrivanja i ukupne komercijalne sposobnosti stanica, u uslovima rađanja medijskog tržišta, čemu i same treba da doprinesu.

5.3. ANALIZA ŠTAMPE -NOVINE I ČASOPISI

Opšte napomene

Na području R/F BiH pod kontrolom Armije BiH, u centrima Sarajevo, Tuzla, Zenica i Mostar i nekim njima susjednim opštinama anketirano je ukupno 81 publikacija. Ovo treba imati u vidu, jer i u ovim regionima, naročito u opštinama oko njih izlazi još glasila, i to pretežno informativno-političkih. Neka od njih, kao što su revija "Dani" i nedjeljnik "Hrvatska riječ" nisu prihvatili da učestvuju u anketi. Osnovne podatke o njima smo unijeli u ličnu kartu medija.

Najveći broj ove periodike pokrenut je u toku rata. Od prije rata, zapravo od prije višestranačkih izbora, održalo se samo 12 publikacija. Neposredno pred početak agresije pokrenute su 5 publikacije. Među analiziranim listovima su dva dnevna lista, 7 sedmičnih, jedan desetodnevni, 11 petnaestodnevni, 31 mjesečni i 29 povremenih. Univerzalnim se deklariralo 28 publikacija, 9 kao isključivo politički, 10 kao kulturni, 18 kao edukativni, 10 kao zabavni i sportski i 3 bez ovog određenja. Ovo deklarisanje valja uzeti uslovno tj. kao preovlađujuću programsku orijentaciju. Jer gotovo svi ovi listovi u svom sadržaju njeguju i one tematske oblasti za koje se nisu registrovali. Uvidom u sadržaj, tj. u strukturu sadržaja po oblastima i žanrovima, mi ćemo sliku programskog usmjerenja malo korigovati. U ovoj analizi spojiti ćemo "političke" i "univerzalne" isključivši tri, koji pripadaju drugim grupacijama. Spojiti ćemo sportske i zabavno kulturne i edukativne (u kojima pretežu kulturni sadržaji) i unijeti odrednicu - ostali.

Najviše ovih publikacija je usmjereno na tzv. univerzalnu publiku- 52; na djecu 10; prema intelektualcima -5; Bošnjacima-6; poslovnim ljudima-5 itd. Ima 5 bošnjačkih publikacija (po deklaraciji), a svi ostali računaju na čitaoce svih nacionalnosti. Međutim, ovo treba uzeti sa rezervom, jer i među onim što se drukčije deklariraju ima usmjerenja na jedan etnos.

Zanimljiv je pogled na osnivače. Država kao osnivač javlja se samo u tri slučaja; političke stranke u četiri; razna preduzeća u 30; udruženja u 25; fizička lica u 7 slučajeva itd. Ali, država predstavljena u općini osnivač je nekih glasila, iako se ona nisu tako deklarirala - Maglajske novine, naprimjer. Neki listovi koji su izlazili između drugog svjetskog rata i agresije, kojima je osnivač bila država, vlasnički su transformirani

("Front slobode") ili im vlasnička transformacija još nije završena ("Oslobođenje"). Svega tri glasila odredila su se kao vjerska. Međutim, među onima, kojima su osnivači udruženja građana, ima vjerskih ("Mualim").

Tehnička opremljenost (kompjuteri i sl.) je bolja nego što bi se moglo očekivati u ratnim uslovima. Veliki broj listova raspolaže PC kompjuterskom opremom, među kojima njih desetak ima 3 i više računara.

Laserske štampače za pripremu ima 13 redakcija, a skenere 7. Pregled tabela opreme pokazuje da su zadovoljavajuće opremljeni listovi "Oslobođenje", "Biznis magazin", "Futura magazin" "Sezam", "Tuzla list", "Večernje novine", "Bošnjački avaz", "ABC zabavnik", "Žena 21" i "Coridor". Pripremu i štampanje u najvećem broju slučajeva rade druge organizacije.

Tiraži su, gledano sa komercijalne tačke, maleni, nedovoljni da pokrivaju troškove. Ali, s obzirom na uskost tržišta, prezasićenost ponude i nisku kupovnu moć građana, teško je očekivati da bi mogli biti znatno veći. Zato negativno posluje 25 glasila, 32 su na granici rentabiliteta. Većina ovih što su na granici rentabiliteta finansirana su od strane vlasnika ili donatora, koji im pokrivaju samo efektivne troškove. Troškovi štampanja su, uglavnom, dominirajući. Za njima slijedi papir. Zaposleni primaju redovno plate u 23, a povremeno u 29 glasila. Ostali nisu iskazali ovaj podatak. Neke vrste i neki nivo investicionih ulaganja iskazuje 53 glasila. Električnom energijom prioritarno se snadbjevaju 35, a iz vlastitih izvora 38 glasila. Ostali nisu iskazali ovaj podatak. Gotovo svi vlasnici i redakcije iskazuju želju za razvojem. Međutim, realno to mogu samo neki, zapravo, samo oni kojima vlasnici osiguravaju stabilno finansiranje i imaju interes da ih razvijaju. Općenito uzev, perspektive su veoma ograničene.

Oblici organizovanja morali bi izazvati posebnu pažnju. Od ukupnog broja anketiranih subjekata 55 ili 67% nalaze se u okviru drugog pravnog lica, odnosno vlasnika, što je s jedne strane dokaz racionalne organizacije, a s druge strane, "privremenosti" postojanja. Kao javno preduzeće djeluju 3 organizacije, kao dioničarsko društvo - 10, kao društvo sa ograničenom odgovornošću - 10, i kao društvo jednog lica - 5 izdavača.

Pismo i jezik štampanja imaju određeno značenje. Na latinici se štampa 75 glasila ili 91%, na oba pisma latinica ćirilica 3 glasila, a dva koriste i drugo pismo. Bosanskim jezikom štampa se 37 glasila, hrvatski 5, bosanskim i po izboru autora 22, a slobodu izbora autorima ostavlja 18 redakcija.

Kadrovska slika je vrlo indikativna. Od ukupno 229 novinara zaposlenih u 81 posmatranom listu, samo je 39 bez fakultetske spreme. 71 novinar je završio studij žurnalistike. "Oslobođenje" i "Večernje novine" zapošljavaju 108 novinara, a svi ostali 121, što znači da na jedan list dolazi 1,5 profesionalni novinar. Od 52 inženjera i tehničara 18 ih je u "Oslobođenju" i "Večernjim novinama". Obuke novinarskog kadra gotovo i nema. Većina redakcija iskazuje da obuku vrši kroz praksu, što je gotovo ravno onom "gurniga pa neka pliva". Čitavih 56% nisu ni odgovorili na ovo pitanje.

Svega 28 redakcija iskazuje nedostatak novinarskog kadra raznih profila. To pokazuje da veliki broj glasila se uređuje na tzv. saradničkoj osnovi, i da njihovi izdavači nemaju namjeru da razvijaju vlastitu kadrovsku bazu već da računaju na dosta usko slobodno novinarsko tržište.

Nacionalna struktura novinara u anketiranim glasilima je sljedeća: 155 Bošnjaka, 35 Hrvata, 35 Srba i 15 "ostalih". U 65 ovih glasila glavni i odgovorni urednici su Bošnjaci.

Analiza pojedinih skupina anketiranih glasila

Da bi ova analiza bila što upotrebljivija, posebno ćemo posmatrati pojedine skupine anketiranih listova i časopisa: informativno-političke, kulturno-edukativne, dječije, sportsko-zabavne, ženske i ostale. Svaku od ovih skupina analiziraćemo oslanjajući se uglavnom, na sljedeće indikatore:

- društveno-pravni status;
- profesionalnu izgrađenost;
- stepen nezavisnosti - autonomnosti i
- društveno-ekonomsku situaciju

Pri analizi služićemo se podacima koje pruža anketa, zaključcima koji su izvedeni za svako pojedino glasilo i, u izvjesnoj mjeri, vlastitim zapažanjem. Do potpunijih zaključaka moguće je doći uz analizu sadržaja i istraživanje čitanosti.

5.3.1. INFORMATIVNO POLITIČKA GLASILA

Informativno - politička glasila nisu samo ona koja su se deklarirala kao politička, već i ona koja su se deklarirala kao univerzalna, a u kojim prevladuje politička sadržina. Takvih je u našoj anketi 35. Pošto među njima postoje znatne razlike u pogledu profesionalne izgrađenosti, uređivačke koncepcije i, naročito, značaja za medijski život Republike, posebno ćemo obraditi one koji se po naprijed istaknutim kriterijima ističu od ostalih. To su "Oslobođenje", "Večernje novine", "Oslobođenje"-Ljubljana, "Ljiljan", "Bošnjački avaz", "Bosna est", "Zmaj od Bosne", "Front Slobode", "Naša riječ", "Hrvatska riječ" (nije učestvovala u anketi), "Tuzla-list", "BiH Dani" (nije učestvovao u anketi), "Mostarsko jutro" i "Republika". Ovim bi se mogli pridodati "Narodne novine", "Istina o Bosni" i "Sarajevo Times", "Styl" ali pošto više ne izlaze nećemo ih uključivati u analizu. "Mostarsko jutro" je dugo bio jedini list na području Mostara i hercegovačkih opština pod kontrolom Armije BiH, pa iako nema karakteristike listova iz ove grupacije, on na ovoj teritoriji ima stanoviti uticaj.

Društveno - pravni status

Svi ovi listovi su uredno registrovani u Ministarstvu obrazovanja, nauke, kulture, informacija i sporta ili u odgovarajućim kantonalnim organima. Osnivači-vlasnici su im različiti. Među njima nema ni jednog kojem je država osnivač, a samo dva "Republika" i "Zmaj od Bosne" osnovale su političke stranke.

Preduzeća su osnivači osam ovih glasila: "Bosna-est", "Front Slobode", "Ljiljan", "Mostarsko jutro", "Naša riječ", "Oslobođenje" i "Oslobođenje"-Ljubljana, "Večernje novine". "Bošnjački avaz" i "Tuzla list" osnovala su fizička lica.

Status pravnog lica imaju "Oslobođenje", "Bošnjački avaz", "Front Slobode", "Ljiljan", "Naša riječ", "Zmaj od Bosne" i "Večernje novine". Ostali su u okviru drugog pravnog lica. Privatno vlasništvo su "Bosna-est", "Bošnjački avaz", "Ljiljan", "Republika"; mješovito-svi ostali. "Oslobođenje" još nije završilo vlasničku transformaciju.

"Naša riječ" i "Večernje novine" su dioničarsko društvo, a "Bošnjački avaz", "Ljiljan", "Oslobođenje" i "Oslobođenje" - Ljubljana su društvo sa ograničenom odgovornošću. "Republika" i "Tuzla list" su društva jednog lica.

Ostali nemaju jasnu pravnu definiciju.

Profesionalna izgrađenost

Ovih 15 glasila su, s obzirom na uslove, dobro profesionalno izgrađena. Svi osim "Republike" imaju organizovane redakcije - profesionalno ili poluprofesionalno, tehničke službe - 8, menadžment-9, vlastitu dokumentaciju - 11.

Sva ova glasila su u suštini informativno-politička, bez obzira na razne varijacije u formulaciji programske orijentacije. Većina ih ima i odrednicu - nezavisni. Samo se "Ljiljan" deklarira kao nacionalni list, a "Mostarsko jutro" kao list "demokratske javnosti". Odrednicu "nezavisni" treba shvatiti u širem značenju. Ni jedan od njih nije osnovala država, niti je ona vlasnik; država ni jednom ne imenuje odgovorne funkcionere i ne finansira ih. Povremena, jednokratna pomoć nije finansiranje. Ali neki od njih su vezani za stranačka vođstva, pa stranke imaju uticaj na uređivačku politiku, izbor i imenovanja: "Ljiljan", "Zmaj od Bosne", "Hrvatska riječ", "Republika"... Redakcije i ovih listova su, manje ili više, autonomne u ostvarivanju uređivačke politike, pa zato ovaj aspekt treba posmatrati u svakoj redakciji zasebno (vidi zaključke).

Listovi ove grupacije imaju razvijenu mrežu saradnika u mjestu izlaženja, dopisnike u zemlji, a neki i u inostranstvu. Najrazvijeniji u tom pogledu su listovi koji izlaze u Sarajevu. U vezi sa ovim valja naglasiti da su saradnici mahom neprofesionalci - književnici, političari i drugi javni radnici.

Slično je i sa dopisnicima. Ali zahvaljući redakcijskom načinu uređivanja, tekstovi koji se objavljuju, pa i ovi saradnički, koliko se to može zaključiti letimičnim uvidom, zadovoljavajućeg su profesionalnog nivoa.

O profesionalnoj izgrađenosti govore i izvori informacija.. Većina njih neposredno prati događaje; na isključivo domaće agencije oslanjaju se na "Front slobode", "Ljiljan", "Večernje novine", biltene stranih agencija koriste "Oslobođenje" i "Republika". Sedmični i petnestodnevni listovi oslanjaju se na autore tj. u njima dominiraju autorski prilozi, pa su drugi izvori informacija manje značajni.

Dopisništva u inostranstvu imaju "Oslobođenje" "Bosna est", "Ljiljan", "Mostarsko jutro", "Republika", "Večernje novine" i "Bošnjački avaz".

Profesionalnost ovih listova može se mjeriti i organizovanjem - rasporedom prostora po oblastima života. Unutrašnja politika u njima, naprimjer, zauzima 20%-80% prostora, ekonomika 5%-30%, kultura 5%-25%.itd.

Zanimljivo je da svi ovi listovi, osim "Oslobođenja" egzistencijalnim pitanjima stanovništva poklanjaju malo prostora 2%-10%; "Oslobođenje" - 20%. U uslovima u kojima je elementna egzistencija ljudi: hrana, voda, liječenje i lijekovi, energeneti, stanovanje, komunalije bitno ugrožena, ova pitanja sigurno zaokupljaju pažnju javnosti. Istina, egzistencijalnim problemom može se smatrati i ekonomika, ali i njoj se posvećuje malo pažnje. Na kraju, ovdje se mora konstatovati da svi ovi listovi pokrivaju sve vitalne oblasti društvenog i ljudskog života, od unutrašnje politike do sporta i zabave.

U ovim glasilima zastupljeni su i svi informacijski-novinarski žanrovi. Vijesti, izvještaji i komentari, kao najvažniji žanrovi zauzimaju 20%-50% prostora. U "Oslobođenju" ti žanrovi zauzimaju 55%, a "Bošnjačkom avazu" 20%. Sedmični, a osobito petnaestodnevni listovi, njeguju pretežno članak i intervju. "Tuzla-list", na primjer, ovim žanrovima ustupa i do 60% prostora, "Bošnjački avaz"-70%. Neki listovi ("Oslobođenje") u značajnoj mjeri su osvojili žanr kratkog i analitičkog komentara, drugi ("Bošnjački avaz")se specijalizuju za posebne vrste istraživačkog novinarstva.

Ova glasila su najbolje kadrovski ansablirana. Izuzetak su "Republika" i "Tuzla lista" koji nemaju novinare u radnom odnosu. Po broju zaposlenih novinara na prvom mjestu je "Oslobođenje" 67, "Večernje novine"-53, "Bošnjački avaz" i "Ljiljan" po 15 itd.

Novinara, diplomiranih žurnalista ima "Oslobođenje"-15, i "Večernje novine"-19. Svi ostali po 1-3. U ovim redakcijama radi 91 Bošnjak, 29 Srba, 25 Hrvata, i 7 "ostalnih" novinara. "Ljiljan" nije dao podatke o nacionalnom sastavu novinara.. Svi ovi listovi iskazuju nedostatak profesionalnog kadra: novinara, novinara-specijalista za pojedine oblasti, fotoreportera, komercijalista... Ali niko nema organizovane obuke - obuka je ustvari praksa.

Analiza sadržaja, koju bi trebalo izvesti, pokazala bi koliko je ova obuka uspješna. Čak ni obuka u rukovanju kompjuterskim uređajima nije na nivou tehničkih sredstava kojima raspolažu. Samo "Bosna est" i "Oslobođenje" - Ljubljana iskazuju da su im novinari osposobljeni za unos teksta u kompjuter, ostali iskazuju "samo po neki".

Kompjuterski opremljenu redakcije imaju "Bosna est", "Bošnjački avaz" i "Oslobođenje", a kombinovanu opremu (klasičnu i kompjutersku) "Ljiljan" "Mostarsko jutro", "Tuzla list" i "Večernje novine". Ostali imaju klasičnu redakcijsku opremu.

Stepen nezavisnosti - autonomnosti

Ako se o zavisnosti, odnosno nezavisnosti sudi po osnivaču i njegovim ingerencijama, onda se za sve ove listove može reći da su nezavisni. Ako se, pak, nezavisnost poima nešto šire, onda neki od njih - oni

kojima suosnivači političke stranke, zavisni su od politike stranačkih vodstava. Takvi su "Zmaj od Bosne", "Hrvatska riječ" i (u izvjesnoj mjeri) "Republika".

Kriterijima o nezavisnosti trebalo bi dati i one koji govore o automnosti uređivačke politike tj. o automnosti redakcije u uređivanju glasila i slobodi novinara pri vršenju funkcije. Glavnu riječ u procesu konstituisanja uređivačke koncepcije i utvrđivanju politike ima vlasnik u četiri slučaja, glavni i odgovorni urednik u tri, programsko vijeće u dva i kolegij u jednom. Zanimljivo je da se direktor kao faktor odlučivanja u tome javlja samo u jednom slučaju i to na drugom mjestu, što govori da je funkcija direktora uglavnom menadžerska..

U šest glasila glavni urednik u odlučivanju o uređivačkoj politici je na drugom mjestu, odnosno na trećem i četvrtom mjestu u hijerarhiji. U slučaju operativnih uređivačkih odluka, glavni urednik je najodgovorniji u šest glasila, kolegij u dva, novinari su u vezi s tim na drugom i trećem mjestu. Vlasnik i direktor se u tome ne pojavljuju.

Kao kriterij automnosti svakako se može uzeti pravo i sloboda novinara u izboru teme i zauzimanju stava. "Bosna est" i "Bošnjački avaz", "Oslobođenje", "Oslobođenje-Ljubljana" i "Republika", iskazuju to pravo u oba pitanja (tema-stav), dok "Front slobode", "Ljiljan", "Mostarsko jutro", "Naša riječ", "Večernje novine", "Tuzla list", i "Zmaj od Bosne" samo pri izražavanju stava.

U slučajevima različite interpretacije događaja koje posreduje neki izvor informacija, samo "Zmaj od Bosne" povjerenje poklanja izvoru koji je najbliži državnom organu, dok svi drugi nastoje da konsultuju više izvora. Oba kriterija - pravo na autorstvo i izvori informacija dati su na osnovu subjektivnih odgovora anketiranih, pa ih analiza sadržaja može korigovati.

Svi ovi listovi se štampaju latinicom. Izuzetak je "Tuzla-list", koji ima i ćerilicu. Imenovanje jezika i upotreba varijantnih leksema i stila, gotovo u svim listovima je pravo autora (spoljnih saradnika), dok se novinari u radnom odnosu pridržavaju stava vlasnika, odnosno izdavača. Pod bosanskim jezikom većina anketiranih podrazumjeva vrlo široku leksičku osnovu.

Nacionalna struktura zaposlenih, također je činilac autonomnosti ali samo utoliko ukoliko su redakcije prijemu novih ljudi u radni odnos otvorene za pripadnike svih nacionalnosti i neovisne od stava osnivača u vezi s tim tj. ukoliko je pritom osnovni kriterij stručnost, iskustvo i sl. što nemože cijeniti, jer u upitniku nije bilo indikatora, koji bi na to ukazivali. Odgovori više daju sliku, što je i bio cilj istraživanja, a manje indiciraju uzroke i posljedice.

Ekonomska pozicija

Finansiranje je bitan faktor nezavisnosti i autonomnosti. Već je rečeno da ni jedan od ovih listova nije u javnom budžetu vlade, odnosno nekog organa. Pošto se ni jedan od njih ne izdržava prihodom od

prodaje tiraža, prostora za oglase i dopunskim djelatnostima (osim "Oslobođenja" Ljubljana) svi oni su, dakle, ovisni o nekom vanekonomskom izvoru finansiranja. Sedam njih posluje negativno, četiri na granici rentabiliteta, a ostali to nisu iskazali. Negativnu razliku između proizvodnje i prodajne cijene, a svi imaju tu razliku (izuzev "Oslobođenje" Ljubljana) pokrivaju vlasnici ili donatori. Svoje donatore ova glasila ne žele da otkrivaju. Prema tome u slučaju koji promatramo, teško je govoriti koliko su ova glasila neovisna u odnosu prema donatorima.

Ukupan tiraž ovih listova je 55.200 primjeraka. "Bošnjački avaz" nije iskazao tiraž, a "BH dani" i "Hrvatska riječ" nisu učestvovali u anketi. Ukupni prodati tiraž je 36.000. Ostalo je dijeli besplatno ili je remitenda. Najveći tiraž ima "Oslobođenje" Ljubljana- 28.000 ali i najveću remitendu 13.500 primjeraka. Najveći dio tiraža prodaje se umjestu izlaženja ili R BiH. Samo "Oslobođenje" Ljubljana i "Ljiljan" više od 85% tiraža prodaju izvan R BiH, a to znači za devize. A za šest ovih listova najveće troškove čone štampanje, dok ostalim je to papir, palete i distribucija. Distribucija je najveći trošak onima što se u znatnom tiražu prodaju u inostranstvu, jer distributeri uzimaju ček i do 56% od prodatog tiraža.. To je glavni razlog prestanka izlaženja lista "Istina o Bosni".

Investiciona ulaganja iskazuje 10 ovih glasila. Vlastitim sredstvima ta ulaganja finansira 6, donacijama 3, a donacijama i vlastitim 2 glasila. Ostali se nisu izjasnili. Redovno plate dobijaju zaposleni samo, u pet glasila. Svi ovi listovi imaju ozbiljne planove razvoja. Naročito "Oslobođenje", "Večernje novine", "Bošnjački avaz", "Ljiljan" i "Bosna est" I ostali imaju ambicije, ali realna osnova je za te ambicije vrlo nepovoljna. Svi oni žele da povećaju tiraž, prošire tržište prodaje, učestaju dinamiku izlaženja, dopune ili obnove opremu itd.

5.3.2. OSTALA INFORMATIVNO-POLITIČKA GLASILA

Među 81 listom koji je analiziran, izlazi još 19 glasila koja se mogu svrstati u kategoriju informativno-političkih. Od toga su - 1 sedmični, 3 petnaestodnevni, 12 mjesečnih i 3 povremena. Država je osnovala tri, političke stranke dva, preduzeća četiri, udruženja sedam. Kao javno preduzeće registrovana su dva glasila. Ostalih sedamnaest nisu iskazali oblik organizovanja, jer djeluju u okviru drugih pravnih lica. Pošto su samo u pet slučajeva osnivači država i političke stranke, moglo bi se zaključiti da većina ovih glasila imaju nezavisan status. Međutim, taj zaključak relativizira činjenica da gotovo svi egzistiraju u okviru drugog pravnog lica, pa bi se stav o nezavisnosti, sa statusnog stanovništva, trebalo utvrditi kroz status i poziciju pravnih lica u okviru kojih ovi djeluju.

Profesionalna izgrađenost

Ciljne grupe ovih glasila su - univerzalne. Samo četiri su usmjerena prema posebnim grupama, kao što su novinari naprimjer. Organizovane redakcije imaju 10 ovakvih glasila, ali samo u nekoliko slučajeva

radi se o profesionalnim redakcijama. Tehničke službe ima pet glasila, menadžment šest, dokumentaciju četiri.

Ova glasila se, po pravilu, uređuju saradnički. I ona koja iskazuju organizovane redakcije, okupljaju oko njih, zapravo oko malog jezgra, grupe saradnika. Sastav stalnih saradničkih grupa se mijenja. Ako se prate i upoređuju "impresumi" može se uočiti da su nerijetko isti ljudi u uredničkim kolegijima dva, pa i više glasila, čak i onih koja se međusobno razlikuju po političkoj i uređivačkoj definiciji.

O profesionalnoj izgrađenosti ovih glasila govori i broj zaposlenih novinara - svega 19. Od toga "Tribina"-ratno izdanje, AS i "Hrvatski glasnik" zapošljavaju 12, a svi ostali - 6. Među 19 novinara je 10 diplomiranih žurnalista Nedostatak kadra - diplomiranih žurnalista i stručnjaka za kompjuterski prelom iskazalo je 12 glasila.

U ukupnom broju zaposlenih, 15 je Bošnjaka, 2 Hrvata, 1 Srbin i 3 ostala. Sva ova glasila izjavljuju da su otvorena za sve bez obzira na nacionalnu pripadnost. Iz "lične karte" i pogleda na pojedine brojeve pojedinih od njih vidi se da među članovima kolegijskih organa i među autorima ima pripadnika sve tri nacije. Većina ovih listova rastura se u mjestima izlaženja, pa i dopisnici nisu neophodni. Istina, oni iskazuju znatan broj saradnika, pri čemu podrazumjevaju i autore. Dopisništva u inostranstvu imaju "AS", "BiH žurnalista", "News letters", "Drina", "Hrvatski glasnik", "Maglajske novine", "Spektar" i "WHY". Dopisnici su obično novinari koji su izbjegli iz BiH ili izbjeglice nekog drugog stručnog profila.

Organizacija prostora po oblastima života pokazuje da oni, s malim izuzecima, pokrivaju sva informativno-relevantna društvena pitanja. Većina najviše prostora daje unutrašnjoj politici - 15% do 53%; unutrašnja politika, ekonomika i egzistencijalna pitanja stanovništva zauzimaju 30-60% prostora. Nekoliko njih: "AS", "Tribina", "Maglajske novine" ratu posvećuju 20%. Među ovim listovima nekoliko njih najviše prostora posvećuje kulturi: "Spektar" 50%; NEW LETTERS čak 60%; WHY-25%; "Hrvatski glasnik"-30%. Po tome oni bi se mogli svrstati u publikacije za kulturu, ali su se deklarirali kao informativno-politički, vjerovatno zato što kulturu prate informativno.

S obzirom na dinamiku izlaženja, ove publikacije relativno dosta prostora posvećuje vijestima, neke čak i do 55% - "AS". One što su u funkciji informisanja u opštini, takođe. Vijesti, izvještaji i komentari zauzimaju od 15-75% prostora - "AS". Članci su zastupljeni od 10% do 50%.

Od posmatranih listova izdanja na stranim jezicima imaju "WAY" i Bilten - glasnik Jevrejske zajednice u BiH.

Ova glasila se ne oslanjaju na novinske informativne agencije. Glavni izvori informisanja su im sami događaji koje neposredno prate a dominiraju autorski prilozi. Izuzetak je "AS" koji se koristi biltenima domaćih agencija.

Na osnovu prethodnog, može se uz izvjesne rezerve zaključiti da je profesionalna organizacija većine ovih glasila na niskom stupnju ili na donjoj granici zadovoljavajućeg. To bi u nekim drugim uslovima, tržišnim, naprimjer, bio odlučujući faktor njihova opstanka.

Stepen nezavisnosti- autonomnosti

Većina od ovih anketiranih publikacija se deklarira kao nezavisna. Oni to, formalno uzev, i jesu, jer im država nije osnivač i nema nikakve formalne ingerencije nad njima. Izuzetak su ona koja su osnovale općine. Ali, pošto je veći broj njih statusno u okviru drugog pravnog lica, pitanje nezavisnosti može da se problematizira. Pa ipak, za njih nekoliko može se reći da su nezavisni: "AS", "BiH žurnalist", "Blic", "News Letters", "Hrvatski glasnik", "Spektar", "WAY". Za one čiji su osnivači političke stranke, to je teže reći.

U utvrđivanju programske koncepcije, na osnovu podataka dobijenih od analiziranih listova, primaran uticaj vrši vlasnik u osam slučajeva, direktor u tri, glavni urednik u pet, kolegij u dva glasila. Pošto su vlasnik i direktor često iste osobe, odnosno, pošto vlasnik imenuje direktora, to znači da ove dvije funkcije odlučujuće utiču na konstituisanje uređivačke koncepcije. U šest glasila glavni urednik je druga funkcija po uticaju na to. To znači da u 11 glasila glavni i odgovorni urednik kao stručno-profesionalno lice ima važnu ulogu u konstituisanju uređivačke koncepcije. Doda li se tome da je i kolegij u dva slučaja na prvom, a u četiri na drugom mjestu, može se konstatovati relativno visok stupanj autonomnosti redakcija ove skupine glasila.

Tome u prilog ide i činjenica da u dvanaest slučajeva glavni urednik ima prvu i drugu riječ, a kolegij u jedanaest u operacionalizaciji uređivačke politike.

Ova skupina glasila iskazuje da autori imaju pravo na izbor teme i vlastiti stav u 9 slučajeva, a samo na izbor teme u pet. Četiri glasila na ova pitanja nisu dala odgovor. Pri utvrđivanju vjerodostojnosti činjenica, na odgovarajuće državne organe oslanjaju se tri glasila: "Breza", "Drina" i "Maglajske novine". Na kombinovanje više izvora orijentiše se 10 glasila. Ostali se nisu izjasnili. Ekonomska nezavisnost je bitan faktor političke nezavisnosti i uređivačke autonomnosti. Po tom kriteriju, u ovoj skupini je, možda, samo "AS" nezavisan.

Ekonomski položaj

Tiraži su izrazito mali. Najveći od analiziranih listova ima "Tribina" - ratno izdanje 5000 primjeraka, od čega oko 3000 proda. Ostali se dijele besplatno. Najmanji tiraž i: News letters - 300 primjeraka. "AS" štampa 5000 primjeraka. a proda 2650. Najveći broj glasila ove skupine ima tiraž između 1000 i 3000 primjerka. Većina tiraža dijeli se besplatno. Zanimljivo je da se i pored ove situacije sa tiražima i prodajom, gotovo svi snabdijevaju repromaterijalom vlastitim sredstvima. Samo WAY izjavljuje da za te potrebe koristi donacije humanitarnih organizacija. Ovo praktično znači, da vlasnici i izdavači plaćaju repromaterijal. Svega dva glasila izjavljuju da posluju negativno "Narodne novine" i "Spektar" ; na granici rentabiliteta posluje - 7. Ostali se o ovome nisu izjasnili, zapravo, oni i ne znaju finansijsku situaciju vlasnika - izdavača.

Veoma indikativni su i podaci o investicionim ulaganjima. Samo dva glasila (od 81 analiziranog) izjavljuju da ta ulaganja vrši vlasnik, iz donacija u razvoj ulažu četiri, a ostali ne iskazuju nikakva ulaganja. To zajedno, sa tiražima i poslovanjem, dovoljno govori o ekonomskoj situaciji ovih glasila. Zato plate

redovno primaju zaposleni samo u "BiH žurnalist" i "Blic", u četiri glasila plate se daju povremeno. Ostali se nisu izjasnili.

Prioritet u snabdjevanju električnom energijom ima osam glasila, vlastite izvore ima sedam, dok ostali nisu odgovorili na ovo pitanje.

5.3.3.PUBLIKACIJE ZA KULTURU I EDUKACIJU

Prema osnovnoj programskoj odrednici, tj. prema deklaraciji, na istraživačkom području djeluje 28 publikacija kulturne i edukacijske orijentacije. Iz toga broja izuzećemo publikacije za djecu, žene i poslovne ljude, koje ćemo posebno analizirati. Poslije toga, u grupaciju kulturnih i edukativnih glasila, ostat će 17. To su: "Bosanska vila", "Behar", BiH školski glasnik, "Coridor", "Dijalog", "Eko oko", "Fantom slobode", "Krijesnica", "Mostovi", "Mualim", "Odjek", "Pogledi", "Preporod", "Sineast", "Stećak", "Zora Cankarjeva" i "ZE Coridor".

Pravno -statusna pitanja

Univerzalnoj publici obraćaju se "Bosanka vila", "Coridor", "Fantom slobode", "Stećak" i "ZE Coridor", bošnjačkoj - "Behar", "Mualim", "Preporod", "Pogledi"; hendikepiranim osobama "Mostovi" i "Zvučna panorama", a ostali - intelektualcima.

Osnivači ovih glasila su: udruženja-11, preduzeća-2, fizičko lice-2, ustanove-1 i vjerske organizacije -1. Kao što se vidi, među osnivačima nema ni države ni političkih stranaka. Državno vlasništvo je samo BiH školski glasnik, društveno,-5, privatno -6, mješovito -3 glasila. Ostali se nisu izjasnili. Status javnog preduzeća ima 1, dioničarkog društva -1, društva sa ograničenom odgovornošću -2 glasila. Ostali nisu iskazali oblik organizovanja zato što su u okviru drugog pravnog lica.

Profesionalna izgrađenost

Organizovane redakcije, menadžment, tehničke službe i istraživanje, od posmatranih listova, imaju samo "Coridor" i "Stećak", redakciju i tehničke službe "Odjek" i "Preporod", a samo redakcije: "Zvučna panorama", "Krijesnica", "Sineast", "ZE Coridor", "Mualim" i "Dijalog". Ostali ne iskazuju ni jednu od formi profesionalnog organizovanja.

Cijela ova grupacija zapošljava 10 novinara i to svi u četiri redakcije. Ostali nemaju novinara u radnom odnosu. Izuzev "Preporoda" i, u izvjesnoj mjeri "Coridora", oni imaju samo volonterske redakcije, ili se uređuju na saradničkoj osnovi. Svi listovi ove grupacije izkazuju nedostatak kadrova, ali nemaju mogućnosti da ih angažuju. Njima je potreban kadar specijalističke orijentacije, kojeg u BiH sada nema. Od 10 zaposlenih novinara - 9 su Bošnjaci, a jedan Srbin.

Ova vrsta glasila, u pravilu, nema posebnu dopisničku mrežu. Ovdje je izuzetak "Preporod" i "Mualim" koji imaju dopisnike u većim centrima u BiH. Dopisnike u inostranstvu, zapravo saradnike iz inostranstva imaju "Eko oko", "Mostovi", "Preporod" i "Sineast".

Sadržaj čine kultura, nauka, umjetnost i obrazovanje. Tom tematikom pokrivaju 20%-100% prostora. Žanr vijesti njeguju samo izuzetno. Preovlađuju: članak, intervju, rasprava, eseji i studije.

Ova glasila imaju specifične izvore informacija - oblast nauke, kulture, obrazovanja, umjetnosti koje po pravilu nemaju organizovane službe za kontakt sa javnošću.

Stepen nezavisnosti - autonomnosti

U ovoj grupaciji nema glasila kojima su osnivači država ili politička stranka. Ako se sudi po tome, onda se za njih može reći da su nezavisna, uz rezervu prema onima koja su pravno u okviru drugih pravnih lica. Odlučujući kriterij ovdje bi mogao biti uticaj na uređivačku politiku. U pet slučajeva dominantan uticaj imaju vlasnici, u pet glavni i odgovorni urednik, u tri kolegij itd. Operativne uređivačke odluke donose: glavni i odgovorni urednici u sedam primjera, kolegiji u tri i direktor u jednom. U primjerima u kojima nemaju prvu, glavni i odgovorni urednici imaju drugu riječ. Slične relacije su i kod kontrole ostvarivanja uređivačke politike. Jezik štampanja je po izboru autora u četiri glasila, bošnjački i po izboru autora u šest glasila i hrvatski u dva glasila. Oba pisma praktikuje samo "Bosanka vila". Ostali štampaju latinicom. Ovi podaci ukazuju na određen stupanj autonomnosti uređivačke politike.

Ekonomska pozicija

Negativne poslovne rezultate u 1995 godini imali su "Bosanka vila", "Pogledi" i "Preporod". Osam glasila ove grupacije izjavljuju da posluju na granici rentabiliteta. Ostali nisu dali podatke. Kao u prethodnoj grupaciji, ovi što posluju na granici rentabiliteta i koji nisu odgovorili na ovo pitanje, funkcionišu u okviru drugog pravnog lica. Tiraži ovih glasila su veoma različiti od 350 ("Sineast") do 15000 ("Coridor") primjeraka. Od ukupnog tiraža posmatranih publikacija za edukaciju i kulturu - 50650 primjeraka, prodaja se 6500. Ostalo se dijeli besplatno ili je remitenda. "Coridor" npr. sav svoj tiraž dijeli besplatno, "Preporod" od 7000 prodaja 1000 primjeraka, "Mualim" sav tiraž od 5000 također dijeli besplatno itd. Ovi podaci su vrlo instruktivni.

Osam ovih glasila repromaterijalom se sanbdijeva vlastitim sredstvima, pet donacijama humanitarnih organizacija, a ostali se nisu izjasnili. Pod vlastitim nabavkama podrazumjevaju se sredstva vlasnika, odnosno pravnog lica u okviru kojeg djeluje. O investicijama se izjasnilo devet glasila. Finansiraju se donacijama, sredstvima osnivača i vlastitim sredstvima. Zaposlene redovno plaćaju samo "Mualim" i "Preporod", ostali povremeno ili nikako.

Umjesto tvrdog zaključka, može se samo kazati da je ekonomska situacija ovih glasila ovisna o mogućnostima osnivača i vlasnika i da je neperspektivna. Na osnovu toga teško je bilo šta reći o mogućnostima razvoja, mada svi oni iskazuju znatne želje.

5.3.5. LISTOVI ZA DJECU

Zanimljivo je da u R BiH, na području koje smo istraživali, izlazili veliki broj listova za djecu, više nego ikad ranije. Registrovali smo ih jedanaest. To su: "Bistro oko", "Šubi-Dubi", "Čupko", "Dar", "Kevser", "Lastavica", "Porodica i dijete", "Vesela sveska", "Zabavno oko", "ABC Zabavnik", i "Male novine". U ovoj grupi je sedam mjesečnika. Ostali izlaze povremeno, kada se steknu uslovi. Preduzeća su osnivači u pet ovih glasila, udruženja dva, humanitarne organizacije tri i vjerske organizacije jedno glasilo. Društveno vlasništvo su tri, privatno pet, mješovito jedno. Ostali nisu iskazali vlasničku poziciju. Svi su u okviru pravnog lica. "Vesela sveska" je dioničarsko društvo, "ABC " i "Kevser" su društva sa ograničenom odgovornošću. Ostali nisu iskazali oblik organizacije.

Profesionalna izgrađenost

Svi ovi listovi izjavljuju da imaju organizovane redakcije. Drugih službi nemaju. O kakvim se redakcijama radi govori podatak da u svih 11 listova radi samo 9 novinara. To su mahom organizatori i animatori, a redakcije su sastavljene od saradnika i volontera, mahom pedagoga, psihologa i ljekara. Među novinarima je 7 Bošnjaka, po jedan Hrvat i Srbin.

U sadržaju dominira kultura i do 95% i edukacija kroz zabavu. Neki od ovih listova najveći dio prostora ispunjavaju dječijim priložima - pjesmicama, pričicama i crtežima. ("Šubi-Dubi", "Kevser"). Inače, u svima su djeca značajni saradnici.

Stepen nezavisnosti - autonomnosti

Izuzmu li se oni koje su osnovale vjerske organizacije, svi ovi listovi su široko otvoreni. Namjenjeni su svojoj djeci bez obzira na nacionalnu i vjersku pripadnost. Neki od njih daju pouke o vjeri, ali za sve četiri monoteističke religije. Redakcije, odnosno urednici su u uređivanju prilično autonomni.

Ekonomska pozicija

Ni u ovoj grupaciji prodaja tiraža nije izvor egzistencije. Istina, tiraž je nešto veći nego u prethodnim grupacijama. Ukupni štampani tiraž je 55300 primjeraka, a prodati oko 7000. Ostalo se dijeli besplatno ili je remitenda. Najveći tiraž ima "Vesela sveska" i sav se dijeli besplatno. Najmanji - "Porodica i dijete". Samo jedna redakcija iskazuje negativno poslovanje - "Porodica i dijete", pet posluje na granici rentabiliteta, što podrazumjeva da im vlasnik ili donator pokriva efektivne troškove. Ostali nisu iskazali ovu poziciju.

Većina tiraža svih listova rastura se u mjestima izlaženja, a samo mali dio na ostalim slobodnim teritorijama u BiH. Zanimljivo je tiraž koji se rasparčava u inostranstvu. Preovlađuju troškovi štampanja i papira. To su vjerovatno oni troškovi koje vlasnici i redakcije posebno vode, dok je sve ostalo u okviru obračuna drugog pravnog lica.

O nekoj vrsti investicionih ulaganja izjasnila su se samo četiri glasila: "ABC", "Bistro oko", "Šubi Dubi" i "Dar". Uglavnom se radi o nabavci opreme za pripremu. Ekonomska pozicija ove grupacije glasila, ako se procjenjuje sa racionalnog stanovišta, nije povoljna. Zato je teško govoriti o njihovoj perspektivi, odnosno o opstanku ako i kada presahnu nekomercijalni izvori finansiranja.

5.3.5. SPORTSKI I ZABAVNI LISTOVI

U ovoj grupaciji je analizirano deset publikacija. Sportski su "BiH sport", časopis "News letters", "FIS Sarajevski sportski list", "Revija King", "Sport u teoriji i praksi", "Triumph". Zabavni su "Enigmatski magazin" "Sezam", "Video mix" i "Vozdra". Svi oni su usmjereni na tzv. univerzalnu publiku. Među njima nema dnevnih, sedmičnih pa ni petnaestodnevnik. Mjesečno izlaze četiri: News Lettrs, Revija King, Sezam i Vozdra. Ostali su povremeni. Međutim, njihova stvarna dinamika izlaženja je znatno ispod planirane. Neki su se tokom 1995. godine pojavili samo jedanput.

Osnivači ovih glasila su preduzeća - pet, udruženja - četiri i fizičko lice - jedan. Prema tome ni država ni politička stranka ne pojavljuju se kao osnivači. Ni jedno od ovih glasila nema status pravnog lica. Društveno vlasništvo su tri, privatno -tri, ostali mješovito. Ni jedno od ovih glasila nema definisanu pravnu organizaciju.

Profesionalna izgrađenost

Samo dva, od 81-og posmatranog lista, ove grupacije imaju organizivane redakcije, tehničke službe i menadžment: "Sezam" i "Vozdra". Nasuprot tome šest ovih glasila izjavljuje da se uređivačka koncepcija realizuje redakcijski, tri saradnički, a jedno individualno. ("Video mix"). Sve ovo se međutim mora uzeti sa rezervom, jer njihova "logistika" pripada vlasnicima i osnivačima i u principu nije namjenjena listovima. Svih deset listova ove grupacije zapošljavaju samo četiri novinara, među kojima nema ni jednog žurnaliste. Svi iskazuju potrebu za kadrom, posebno za novinarima specijalistima za glasila ove vrste. Na uređivačku politiku primarni uticaj imaju vlasnici u četiri slučaja, glavni urednici u tri i kolegij u tri. Ako se tome doda da glavni urednici sekundarno utiču u pet glasila, može se zaključiti da su ova glasila u uređivanju prilično autonomna. Organizacija prostora po oblastima odgovara profilu i uređivačkoj koncepciji. Sport zauzima 50%-90% u sportskim, a zabava 30-60% u zabavnim. Zabavni listovi značajan dio prostora posvećuju i kulturi koju tretiraju na popularan, zabavan način.

Ekonomska pozicija

Tiraž ovih glasila je simboličan. Izuzetak su "Sezam" 5000 i "Enigmatski magazin" 3000 primjeraka. Ukupan tiraž ove grupacije je 16700 primjeraka, a prodava se 9200. Ovo je najveći prodani tiraž među svim posmatranim listovima i revijama izuzimajući dnevnu štampu. Tiraž se rasparčava pretežno u mjestu izlaženja. Negativno poslovanje iskazuju četiri glasila. Ostali su na granici rentabiliteta. Dominantni troškovi su papir i troškovi štampanja. "Video mix" i "Vozdra" redovno plaćaju zaposlene. O planovima razvoja gotovo se nemože govoriti.

5.3.6. LISTOVI ZA ŽENE - ŽENSKA ŠTAMPA

Na teritoriji BiH, koju smo istraživali, analizirana su tri lista za žene, sva tri u Sarajevu. To su "Sumeja"- vlasnik Udruženje žena muslimanki, UNA - vlasnik NIP Revija press Sarajevo i "Žena 21" - vlasnik žensko humanitarno društvo "Žena 21", "UNA" se priprema u Splitu, štampa u Njemačkoj i ne ulazi u Sarajevo. "UNA" je sedmična, ostala dva su mjesečne revije. "UNA" je mješovito, a ostalo su društveno vlasništvo. Status pravnog lica nema ni jedna publikacija. "UNA" je dioničarsko društvo. Ostale nemaju definisan oblik organiziovanja.

Profesionalna izgrađenost

Zanimljivo je da ove revije imaju razvijenu redakcijsko-poslovnu strukturu: redakcije, tehničke službe, menadžment. Na njihovu uređivačku politiku primarno utiču glavni urednici, što znači da je uređivačka pozicija profesionalno autonomna. Zapošljavaju ukupno 5 novinara: "UNA" tri i "Sumeja" jednog. Novinari "UNE" su jedan Hrvat i tri ostali. Pismo je latinica, a "Sumeja" i "Žena 21" jezik imenuju bosanskim. Sve tri revije daju slobodu autorima da se služe varijantama.

"Sumeja" 50% prostora poklanja kulturi (bošnjačkoj i islamskoj), a 30% vjerskim pitanjima;"UNA" po 30% kulturi i zabavi, a "Žena 21" 60% egzistencijalnim pitanjima žene i 30% kulturi.

"UNA" i "Žena 21" otvorene su za saradnju svima bez obzira na vjersku, nacionalnu i političku pripadnost, a "Sumeja" Bošnjakinjama bez obzira na političku orijentaciju.

Ekonomska pozicija

Tiraž ovih revija je relativno visok: "UNA"-18000, "Žena 21" 5000 i "Sumeja" - 3000 primjeraka. Od toga se proda "UNA" u 8000 primjeraka, "Sumeja"- 3000, a "Žena 21" se dijeli besplatno. S obzirom na skupu opremu fini papir i veliki broj fotografija i višebojnost, prodati tiraž ne može pokriti troškove proizvodnje, čak i da se mnogo bolje prodaje. Sve tri revije posluju na granici rentabiliteta, što znači da ih finansira osnivač ili vlasnik. Glavni troškovi su papir, štampanje i distribucija. "UNA" i "SUMEJA" svoje zaposlene isplaćuju redovno."UNA" teži da postigne predratnu reputaciju revije za žene evropskog ranga i visokog tiraža (gotovo 300000) ali to će biti moguće tek poslije rata. Ostale dvije revije imaju ozbiljne ambicije, ali i njihiva realizacija zavisi o mogućnostima vlasnika. A one su ograničene čak i uz pomoć humanitarnih organizacija.

5.3.7. OSTALA JAVNA GLASILA

Glasila izvan nomenklature uobičajene pri klasifikaciji, na posmatranom području, ima 11. Zbog velikih razlika u koncepciji, usmjerenosti, uređivanju, teško ih je zajedno promatrati. Zato ćemo izdvojiti tzv. poslovne publikacije, a to su: "Biznis magazin", "Futura magazin", "ZIPS" i "GAS". Njihova funkcija je značajna, pa i zato zaslužuju posebnu pažnju.

"Biznis magazin" i "Futura magazin" su dva komplementarna glasila. "Futura" je za inostranstvo i izdaje se na engleskom jeziku. "GAS" je stručni časopis gasne privrede BiH. I on se štampa i na engleskom. Ciljne grupe su im poslovni ljudi u zemlji i inostranstvu.

"Biznis" i "Futura" imaju zajedničku redakciju od tri novinara, a "Gas" nema novinara u radnom odnosu. Saradnici su stručnjaci iz oblasti ekonomije, bankarstva, menadžmenta i marketinga...

"Biznis" je mjesečni, a "Gas" i "Futura"- povremeni. Sva tri glasila su maksimalno otvorena za saradnju svih koji to mogu i žele. Nezavisni su.

"ZIPS" je takođe glasilo za poslovne ljude. Izlazi petnaestodnevno. Vlasnik i izdavač je NIP "Privredna štampa", dioničarsko društvo, u okviru kojeg ZIPS posluje. "Futura" je pravno lice, a "Biznis" je u njegovom okviru."Biznis" odnosno "Futura" i "ZIPS" imaju organizovane redakcije, tehničke i menadžment službe, a "Biznis" i službu za istraživanje. Na uređivačku koncepciju bitno utiču glavni i odgovorni urednici, što govori o profesionalnoj autonomnosti.60%-90% prostora zauzimaju pitanja ekonomike, bankarstva i privrede, a reklame do 25%.

Tiraž je: "Biznis"- 5000 i sav se dijeli besplatno; ZIPS-1000 a proda se 750 primjeraka. "Futura" nije iskazala tiraž. "Biznis" 60% tiraža dijeli u BiH, a ostatak u Hrvatskoj i Sloveniji. Sav tiraž ZIPS prodaje u R BiH. Poslovnu 1995 godinu ZIPS je završio negativno, "Biznis" na granici rentabiliteta, "Futura" nije iskazala ovaj podatak. Najveći troškovi su štamparija što je i razumljivo s obzirom na visok kvalitete štampe, naročito "Biznis magazina". S obzirom na ambicije izdavača i ciljeve, koji se manifestuju i zavidnom opremom, može se pretpostaviti da ozbiljno računaju na razvoj.

5.3.7.1. Glasila za potrošače

U Sarajevu izlaze dva ovakva glasila: "Oglasi" - sedmični i SARP - petnaestodnevni (trenutno u zastoju). Oba su usmejerena na građane - potrošače. SARP prati životna pitanja sarajevskih građana, a "Oglasi" posreduju u prodaji i kupovini, za šta postoji veliki interes. Osnivač i vlasnik "Oglasa" je GIK "OKO" Sarajevo, a SARP-a Udruženje potrošača Sarajevo. Tiraž "Oglasa" je 2000, a proda se 1800 primjeraka, a SARP-a 5000 i sve se dijeli besplatno. SARP je volonterski organizivan, a "Oglasi" imaju organizovane sve redakcijske funkcije. "Oglasi" zapošljavaju jednog novinara. Oba glasila posvećuju po 65% prostora tzv. egzistencijalnim pitanjima građana. Oba posluju na granici rentabiliteta.

5.3.7.2. Glasila posebne namjene

U R BiH izlazi nekoliko glasila posebne namjene. Analizirane su: "Novice"- glasilo za građane slovenačkog porijekla u BiH, "Zora Cankarjeva", namjenjena Slovencima i intelektualcima svih nacionalnosti; "Prijatelj" list za humanost, nepristrasnost, neutralnost i nezavisnost

Pokretač i vlasnik "Novica" je Savez Slovenaca u BiH, "Zore Cankarjeve" - kulturno društvo Slovenaca "Cankar", "Prijatelj" -a - Crveni križ/krst Sarajevo. Tu su još i listovi: ZE magazin - kulturno-informativno izdanje "Naše riječi" iz Zenice i "ZA" - bivši "Zadrugar", sada nešto drukčije profilisan - list za borbu protiv gladi i neimaštine. Ovo glasilo ima i značajnu edukativnu funkciju.

Među osnivačima ovih glasila nema države. Osnivači su razna udruženja društva i preduzeća. Ova glasila promovišu ljudska prava, otvorenost i saradnju među ljudima. "ZA" pomaže ljudima da prežive dajući stručne savjete u vezi sa poljoprivredom, posebno tzv. malom.

"Novice" tiraž od 600 primjerka dijele besplatno, a "Zora Cankarjeva" od 1200 primjerka štampanog tiraža proda 980. "Prijatelj" štampa 2000 primjeraka i sve dijeli besplatno. "ZA" od 1500 štampanih proda 1000 primjeraka. Negativno posluje "ZA", na granici rentabiliteta "Zora", a ostali se nisu izjasnili. Glavni trošak je štampa, a zatim papir i održavanje.

Unutrašnjoj politici, ekonomici i egzistencijalnim pitanjima "Prijatelj" poklanja do 60% prostora, ali ovim pitanjima ovo glasilo prilazi na osoben način. "Novice" i "Zora" najviše prostora daju kulturi.

Zaključak

Medijsku situaciju u tzv. pisanoj štampi karakteriše raznovrsnost, veliki broj poduhvata i atmosfera kratkog daha. Magistralnu liniju BH štampe čini 13 dnevnih, nedeljnih, petnaestodnevnih i mjesečnih listova ("Oslobođenje", "Večernje novine", "Oslobođenje Ljubljana", "Bošnjački avaz", "Bosna Est", "Zmaj od Bosne", "Front slobode", "Naša riječ", "Hrvatska riječ" (nije učestvovala u anketi), "Tuzla-list", "Dani" (nisu učestvovali u anketi), "Ljiljan", "Republika" i "Mostarsko jutro"). Oni su (izuzev "Mostarskog jutro"), ustalili svoju dinamiku izlaženja, izgradili više manje prepoznatljiv profil, stvorili vlastitu kadrovsku bazu i ustaljenu mrežu saradnika i osigurali izvjestan nivo tehničko-tehnološke opremljenosti.

Sa malim iznimcima ovi listovi ne spadaju u kategoriju visokog medijskog dizajna. Svi imaju preovlađujući informativno-politički karakter. Oni čine tzv. stabilni dio medijske slike i efektivnog uticaja na javnost. Među njima nalaze se listovi duge tradicije i originalnih oblika istraživačkog novinarstva. Gotovo svi imaju veoma širok krug autora iako se kod nacionalno orijentisanih listova izbor najčešće zadržava u nacionalnom korpusu.

Ukupna medijska slika je dosta pluralna. U trendu su informativno-politički, kulturno-edukativni, vjerski i dječiji listovi. To pokazuje da društveni faktori ili pojedinci upravo u ovoj vrsti glasila vide najveću šansu za uticaj na javnost. Zanimljivo je da su u najtežim ratnim uslovima nastajali i listovi posebnih interesnih područja (sport, zabava, muzika). Većina njih nije se mogla održati u kontinuitetu na tržištu, ali je to dokaz da će u relativno stabilnijim okolnostima, raznovrsnost štampe, uslovljena potrebama čitalaca i inicijativnošću osnivača, doći do izražaja

Na profesionalnom planu vlada zbrka: neusaglašenost dinamike izlaženja sa sadržajnom strukturom i aktuelnošću, nepoznavanje ciljne grupe, "plivajući" uređivački pristup, odstupanje od ustaljenih žanrova i uređivačkih standarda, nepridržavanje dinamike izlaženja. Djelomice ovo je posljedica ratnih okolnosti, ali i niskog stepena profesionalizma odnosno znanja o tome kako se vode medijske organizacije.

Tehnička osnova gotovo svih listova je veoma siromašna i tek na tragu modernog oblika pripreme štampe. Sa nekoliko izuzetaka, priprema se nalazi u rukama vlasnika kompjutorskih firmi, koje se još uvijek bave svaštarskim poslovima, bez medijske specijalizacije. Krupni grafički kapaciteti su naslijeđeno monopolistički. Ta disharmonija može u budućnosti imati negativne posljedice po razvoj štampe.

Istraživanje nije moglo pouzdano odgovoriti na pitanje u kojoj mjeri je štampa instrumentalizirana od države, političkih stranaka i drugih institucionalnih i vaninstitucionalnih centara moći. Za našu situaciju je karakteristično da su centri uticaja mahom sakriveni. Prema formalnim kriterijima, država je faktor koji najmanje utiče na štampu (pogotovo ako se zna da nema formalne cenzure i da su propisi o informisanju veoma liberalni). Formalno je zanemarljivo i učešće političkih stranaka. Moglo bi se zaključiti da znatno veći uticaj vrše vaninstitucionalni faktori, te pojedinci koji nastupaju u ime institucija. Potpuniji odgovor se možda krije u gotovo apsolutnoj ovisnosti listova od donatora ili vlasnika raznih firmi i fondacija. Podaci o njima su poslovna tajna. Postoji i "sivo tržište" donacija.

U odsustvu medijskog tržišta tiraži listova nisu rezultat efektuiranog kvaliteta, interesa publike i snalaženja u konkurenciji. Neki tiraži (poput "Oslobođenja") su, zbog komunikacione blokade i nedostatka papira, znatno manji od potražnje. Drugi, (poput dječijih listova) imaju velike tiraže, jer su finansirani donacijama i dijele se besplatno. Inostana izdanja, paralelna domaćim, su više-manje komercijalna i izdržavaju lokalna nekomercijalna izdanja. Tržište štampe je isparcelisano; svako čita samo svoju štampu; ratni uslovi i blokada pojedinih gradova ne dozvoljavaju njen izlazak na šire prostore. Tako su mnogi listovi širokog sadržajnog dometa, ustvari lokalni.

Sarajevo je i dalje najrazvijeniji centar štampe. On zadžava i vrlo široku pluralnu lepezu po različitim kriterijuma: medijskim, nacionalnim, političkim, vjerskim, interesnim. Njemu se približava Tuzla, manje Zenica. Gdje buja politička raznovrsnost i snaži duh različitih društvenih i kulturnih inicijativa i akcija nastaju i novi mediji. Mostar ima velike teškoće u medijskom reanimiranju. Za razliku od predratne situacije u medijski centar se konstituiše Travnik. Uočljivo je da se stvaraju dva medijska fronta: građanski odnosno multikulturni i nacionalni.

U dosta neregulisanom medijskoj situaciji sa padom profesionalizma, mogu se uočiti neki moderni trendovi. Sticanjem okolnosti definitivno je propao koncept medijskih mastodonata i monopolista. Dobar list, određenog profila, može danas praviti samo jedan čovjek od znanja sa dobro odabranom grupom saradnika. Veliki dnevni listovi i nedeljnici sada imaju racionalnu organizaciju.

5.5. NOVINSKE INFORMATIVNE AGENCIJE

Analizirane su tri novinske informativne agencije, sve u Sarajevu. To su: BiH PRESS, ONASA i MINA. BiH PRESS je zvanična državna informativna agencija; ONASA je nezavisna agencija u okviru lista "Oslobođenje", a MINA je agencija Islamske vjerske zajednice u R BiH.

Sve ove agencije uglavnom prikupljaju informacije sa područja R BiH, ali i iz svijeta, i emituju ih domaćim i inostranim sredstvima informisanja i drugim korisnicima. MINA naglašeno prati aktivnosti u islamskoj zajednici R BiH i islamskom svijetu u cijelini, odnosno ona zbivanja u zemlji i svijetu koja su od interesa za muslimane.

BiH PRESS i MINA osnovane su tokom agresije na R BiH, a ONASA prije agresije. BiH PRESS i ONASA emituju dnevne i specijalne biltene, a ONASA i pregled štampe u zemljama bivše SFRJ.

MINA emituje dnevni i sedmični zbirni bilten. Svi emituju na bosankom i engleskom, a MINA i na arapskom jeziku. Pismo je latinica. Korisnici biltena su domaća i strana sredstva informisanja, domaće i strane agencije, državni organi i strane ambasade u R BiH. Izvori informacija su im državni organi, domaća i strana sredstva informisanja, UNPROFOR itd. ONASA ima nekomercijalnu razmjenu sa ROJTER-om, AFP-om i AP-om. To su, u stvari, kompenzacioni aranžmani. Biltene prodaje privrednim organizacijama, ambasadama i stranim sredstvima informisanja. BiH PRESS saraduje sa AP i AFP-om i to na komercijalnoj osnovi. MINA ne saraduje sa stranim agencijama.

Za kontribuciju i distribuciju informacija koriste: telefon, fax, e-mail. Nemaју radio sisteme. ONASA ima šest, a MINA dva novinara. Samo jedan nije žurnalista. BiH PRESS štiti podatke o kadrovima. Obje imaju dvanaest saradnika u zemlji i dvanaest u inozemstvu. Sedam novinara su Bošnjaci, a jedan Srbin. Nedostaju im novinari - prevodioci agencijskog profila i informatičari. Kompjuterska oprema u BIH PRESS-u i ONAS-i u razvoju.

Sve ove agencije su u 1995 godini poslovale na granici rentabiliteta. ONASA pokriva troškove prodajom biltena, BiH PRESS donacijama - 90% i sredstvima vlasnika - 10%. MINA ne iskazuje ove podatke. Preovlađujući troškovi su: nabavka opreme, PTT usluge i repromaterijal. BiH PRESS, uz popunu opremom, planira i otvaranje međunarodnog press centra sa svom potrebnom opremom. ONASA planira opremanje radio-sistemom i opremom potrebnom za distribuciju usluga privredi. MINA planira povezivanje sa svjetskim novinskim agencijama, posebno onim u islamskom svijetu i nabavku opreme za radiosistem. Uz planirani razvoj ove agencije će zadovoljavati potrebe R BiH sa servisima generalne namjene. Razvijat će se novinske agencije specijalističke namjene.

6. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Snimak medijskog stanja u Bosni i Hercegovini (iako još nepotpun) upućuje na nekoliko generalnih zaključaka:

1. Bosansko-hercegovački mediji su teško stradali u ratu. Desila su se velika fizička razaranja, okupacija i oduzimanje objekata i uređaja, raspad kadrovske osnove. Komunikaciona blokada je pogodila suštinu medijskog ispoljavanja - informaciju. Rat je prekinuo- pravno statusnu i vlasničku transformaciju mnogih predratnih medija započetu na samom početku 90-tih godina. To su dva osnovna razloga neregularnih uslova u kojima sada djeluju BH mediji.

2. Medijsku sliku BiH čine u gotovo podjednakoј mjeri organizacije sa predratnom tradicijom i one osnovane tokom rata. Broj novoosnovanih listova u odnosu na one sa tradicijom je veći. Najveći broj lokalnih televizijskih stanica nastao je neposredno uoči i tokom rata. Podjednak je broj novih i predratnih lokalnih radio stanica. U uslovima agresije i rata radio stanice su bile glavni informativni medij, pa su gotovo sve nekadašnje radio stanice nastavile da funkcionišu i u ratu. Što se tiče listova, preživjeli su samo oni, koji su se znali prilagoditi novim uslovima rada. U tom smislu novonastalim medijima bilo je čak i lakše: oni se nisu morali oslobađati stare prakse i u procjenu svog djelovanja odmah su ukalkulisali ratne uslove rada.

I pored toga što sve medije, gotovo bez razlike, karakteriše visok stepen improvizacije, neki od njih predstavljaju pionirski primjer kako se rad može organizovati racionalno, na malom prostoru i višefunkcionalnim korišćenjem kadrova i tehnike. Medijski mastodonti su teško stradali u ratu, ali je i koncepcija takvog razvoja uzdrmana. Nasuprot njima pojavljuju se originalni oblici multimedijskog djelovanja.

3. Medijska slika je veoma nestabilna. Mnogi projekti su kratkog daha. Neki registrovani štampari mediji praktički nisu nikad počeli sa radom, drugi se gase nakon prvog ili drugog broja. Stabilnija je situacija sa radio i tv stanicama.

Ipak, može se reći, da Bosna i Hercegovina doživljava svojevrsan medijski bum. Uočavaju se dva pozitivna faktora koja to uslovljavaju: manje više pluralna politička i društvena scena u većim gradovima, i, liberalni uslovi za osnivanje javnih glasila. Sliku iskrivljavaju, a stvarne motive osnivanja medija čine nepouzdanim, različita neregularna stanja: odsustvo ekonomskih i tržišnih uslova poslovanja (neregulisano plaćanje kirije, električne energije, autorskih prava), malo učešće živog rada u troškovima (najveći broj zaposlnih samo povremeno prima platu ili minimalnu novčanu pomoć), razna nepravna stanja (odsustvo adekvatnih propisa o radio frekvencijama i autorskoj zaštiti), fakultativan odnos prema poreskim obavezama, korištenje pogodnosti "ratne ekonomije", pa i "sivog tržišta".

5. U uslovima komunikacione blokade informativno-politički mediji, posebno radio i televizija, počeli su da osvajaju nove izvore informacija i tako razbijaju tradicionalno okoštalu šemu predratnih medija. Uz neposredno praćenje događaja, te preuzimanje vijesti domaćih agencija koje su u razvoju, veoma se koriste kao izvori informacija inostrane radio i tv stanice i neposredno saopštavanje važnih vijesti od strane kompetentnih ličnosti. Forumsko izvještavanje sve više nestaje. Ipak, ovaj novi kvalitet nije rezultat samo osmišljene uređivačke politike, već i snalaženja u nemogućim uslovima rada. Karakteristično je da neka eminentno lokalna glasila nemaju dovoljno razvijene kontakte sa izvorima informacija značajnim za život stanovništva, a istovremeno imaju dopisnike iz inostranstva. Nestaje tradicionalna podjela na "lokalne" i "globalne" (sada uglavnom stihijno), što će više doći do izražaja u uslovima mira. Klasična uniformisana slika medija unutar pojedinih medijskih sistema postaje sve raznovrsnija.

5. Ne postoji medijsko tržište. Mediji ne istražuju šta o njima misle njihovi slušaoci, gledaoci i čitaoci. Nepostojanje konkurencije, koja se jedina može uspostaviti u tržišnim uslovima, demotivira medije da se kvalitetom i ekskluzivnošću bore za svoje konzumente. Na sceni je borba za donacije. Samo mali broj uspijeva koliko - toliko da svoje troškove bar dijelom pokrije prodajom tiraža, propagandom i raznim uslugama. Izvjestan izuzetak su tv stanice u čijim prihodima nešto veće učešće imaju propagandne usluge.

Medijski menadžment je nerazvijen i za većinu medija nepoznat. Odsustvo ponašanja po tržišnim zakonima pogoduje reaktiviranju stare floskule da su mediji prije svega dio političke funkcije sistema.

6. Istraživanje je dalo niz interesantnih podataka o relacijama vlasništva i uređivačke politike. Dosta su skriveni motivi vlasnika privatnog kapitala da osnivaju medije. Posrednim putem se može samo naslutiti njihova slojevitost: angažovanje viška kapitala radi sticanja profita, promocija vlastitih proizvoda i usluga, politička promocija, humanitarna podrška medijskim projektima, vlastiti medijski afiniteti, pa čak i razni špekulantski razlozi. Opšta nestabilnosti i "skrivena namjere" u medijskom biznisu dovode do brzog zamora ili odustajanja od projekata.

Ipak, zapažaju se i neke pozitivne karakteristike snažnog ulaska privatnog kapitala u medije. Upravo njegovim angažovanjem nastali su neki listovi, radio i tv stanice visoke demokratske kulture, neovisnosti i medijske atraktivnosti. Stabilizacija tržišnih uslova poslovanja raščistiće i kontroverze u sadašnjem

ponašanju privatnog kapitala. On će bez sumnje biti glavni pokretač obnove i razvoja medija i medijskih sistema u osiromašenoj državi.

7. Sadašnja zakonska regulativa je nedostatna i anahrona da bi podstakla komplementaran razvoj komercijalnih i javnih medijskih sistema. Oko toga postoji još uvijek i pojmovna zbrka.

Nije završena vlasnička transformacija nekadašnjih medija u društvenom vlasništvu. Oni se sada tretiraju državnim, a neki čak imaju nedefinisanog vlasnika. Koncept javnog interesa u informisanju poistovjećuje se sa državnim interesom. Zaustavljanje statusne i medijske transformacije Radio televizije BiH, kao i jednog broja nekadašnjih lokalnih radio stanica kojima su osnivači optine, može imati ozbiljne posljedice po razvoj ovih sistema. Javni interes je legitiman, a nijedna država ne može bez svoje tzv. nacionalne radio difuzne mreže. Nema opravdanja da su toliko dugo nesređeni odnosi između lokalnih i privatnih radio i tv stanica sa jedne strane i Radio televizije BiH, a korisni frekventni spektar nedovoljno iskorišćen.

Sukob u tumačenju nadležnosti između republike i federacije BiH blokira rad na zakonskom regulisanju ove oblasti.

8. Rat je prekinuo veze većine medija sa modernim trendovima u tehnološkom razvoju. Nedostaju informacije o novim uređajima i standardima. Mala je informisanost najodgovornijih ljudi u većini medija, osim u onim najrazvijenijim, o njihovoj tehničko tehnološkoj osnovi. Znanje i informacije o tome su otuđene od redakcija. Nastaje specifičan zatvoreni lobi u sferi računarskih i audio i video tehnika, koji će dugo logikom svojih saznanja i interesa diktirati opredjeljenjima i razvojem, posebno malih medija. Nasljeđeni monopoli u grafičkoj industriji, koja je inače doživjela devastaciju i daleko zaostaje za svjetskim trendovima, bit će limit razvoja u miru ili u stabilnijim uslovima.

9. Problem kadrova svih struktura i nivoa je veoma izražen. Anketirani to pitanje često svode samo na problem novinara i tehničkog operativnog osoblja i zato ga ne stavljaju u red prioriteta nad prioritetima. Naša je ocjena da se on odnosi isto tako na profesionalne medijske menadžere, stručnjake za marketing, ekonomske propagandiste, lektore i stručnjake za govornu kulturu, sistem inženjere, stručnjake za održavanje, kvalifikovane muzičke urednike. Neka medijska zanimanja (i profesionalna znanja) su prosto iščezla iz medija: reditelj, scenarista, dramaturg.

Pozitivno je što se (više iz nužde, manje iz osmišljenog sistema produkcije) formiraju kadrovi višefunkcionalne upotrebljivosti. Veoma pozitivan trend jeste što se u većini medija cijeni i koristi znanje stranog jezika, što je elemenat medijske deprovincijalizacije.

U redakcijama rade mahom mladi ljudi, ali neiskusni i profesionalno nedovoljno obrazovani. Njihova obuka nije na listi ključnih prioriteta. Davanje isključive prednosti tehničkom opremanju srozava profesionalni izgled medija.

Istraživanje "Medijska slika BiH", obuhvatilo je oko 75% aktivnih medija na slobodnim teritorijama. Istraživački tim cijeni da je to zadovoljavajuća osnova da se mogu uočiti opšti trendovi i pojave koje smo naznačili u rezultatima istraživanja.

Podaci i zapažanja stečena u istraživanju "Medijska slika BiH" navode i na mnoge druge zaključke i ocjene, koji nisu predmet ovog izvještaja. Utemeljenost nekih od njih moći će se postići tek analizom sadržaja i ispitivanjem auditorija. Mi ćemo se orijentisati samo na one za koje mislimo da mogu biti od interesa za SOROS Medija Centar odnosno fondaciju Otvoreno društvo:

1. Sugerišemo da se osigura kontinuirana popuna baze podacima o novoformiranim medijima, ažuriranje postojećih ili najvažnijih podataka u određenim intervalima i pristup istraživanju u onim opštinama i teritorijama do kojih se iz objektivnih ili ratnih okolnosti nije moglo doći.

2. Predlažemo da se krajem godine izvrši analiza sadržaja jednog broja relevantnih medija, što je preduslov za donošenje kvalifikovanih odgovora, posebno u domenu uređivačkog pristupa, profesionalizma i demokratske orijentacije medija. Smatramo da treba nastaviti sa praksom povremenog monitoringa izabranih elektronskih medija.

3. SOROS Media centar bi trebalo da iskaže interes da se sa kvalifikovanim i specijalizovanim organizacijama pokrene stalno ili povremeno praćenje medijskog auditorija.

5. Sugerišemo da se dio ovih istraživačkih analiza ustupi na korišćenje zainteresovanim, univerzitetskim institucijama.

5. Potrebno je utvrditi kriterije za ulaz u bazu podataka.

6. Istraživački tim i Društvo za obnovu i razvoj medija MEDIA PLAN Sarajevo otvoreni su za dalju saradnju, a spremni su organizovati panel diskusiju sa grupom medijskih stručnjaka povodom ovih nalaza i vlastitih ocijena.